

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

РАД КАО ОБЛИК ТРЕТМАНА ЗАТВОРЕНИКА
(Мастер рад)

Ментор:

Проф. др Дарко Димовски

Кандидат:

Павле Поповић

Број индекса: М005/23-0

У Нишу, 2025. године

САДРЖАЈ

1. УВОД	3
2. ПОЈАМ ТРЕТМАНА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА	4
3. ОБЛИЦИ ТРЕТМАНА ОСУЂЕНИКА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА	10
3.1. Образовање и васпитање осуђених лица	12
3.2. Организовање слободног времена осуђених лица	15
3.3. Осуђеничко самоорганизовање	17
3.4. Форме и методе индивидуалног рада	18
3.4.1. Психотерапија	20
3.4.2. Мере награђивања и кажњавања осуђених лица	21
3.5. Третман учинилаца насиља у породици у Србији- модел рада у локалној заједници	22
4. ПОЈАМ, ЦИЉ И СВРХА РАДА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА КАО ОБЛИКА ТРЕТМАНА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА	25
5. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ РАДА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА	31
6. МЕЂУНАРОДНА НОРМАТИВА РАДА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА	33
7. РАД ОСУЂЕНИКА У ЗЕМЉАМА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	41
7.1. Рад осуђеника у Словенији	41
7.2. Рад осуђеника у Републици Хрватској	43
7.3. Рад осуђеника у Босни и Херцеговини	45
7.4. Рад осуђеника у Републици Северној Македонији	47
7.5. Рад осуђених лица у Републици Црној Гори	49
7.6. Рад осуђеника у Републици Србији	52
8. ОПИС ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА	54
8.1. Предмет и циљ емпиријског истраживања	54
8.2. Хипотезе истраживања	55
8.3. Методи добијања података истраживања	56
8.4. Анализа добијених података	56
9. ЗАКЉУЧАК	58
10. ЛИТЕРАТУРА	60

1. УВОД

Како би се анализирао рад као облик третмана осуђених лица неопходно је најпре дефинисати појам пенологије. Пенологија је грана правне науке која проучава извршно кривично право, те своју теоријску и практичну анализу усмерава најпре према извршењу казне лишења слободе али и према осталим казнама и другим кривичним санкцијама. Пенологија се још може дефинисати и као научна дисциплина која се бави изучавањем затворске заједнице како би се сврха кажњавања коју је друштво поставило могла спровести над учиниоцем кривичног дела.

У пенолошкој теорији и пракси се употребљава термин третман којим се означава начин опхођења према осуђеним лицима, а најчешће према лицима која су осуђена на казну затвора. У систему третмана најзначајнији фактор је индивидуализација третмана, односно прилагођавање начину опхођења према осуђеном лицу у складу са његовим биолошким, социолошким и психолошким особинама како би се на најбољи могући начин утицало на његово девијантно понашање.

Под затвореницима се сматрају лица која су правоснажним судским пресудама, а након спроведеног кривичног поступка, осуђена на казну затвора или доживотну казну затвора. Оно што раздваја затворенике и остала осуђена лица којима је изрекнута друга врста кривичне санкције је управо смештање затвореника у пенитенцијарне установе. Врста изречене кривичне санкције зависи од тежине извршеног кривичног дела која се тумачи у односу на врсту и меру повређеног добра и степен кривице и девијантног понашања код учиниоца кривичног дела као и то да ли је лице непосредни извршилац дела или само доприноси предузимању радње извршења дела и наступању последице.

Пенитенцијарне установе су специјализоване институције које се баве извршењем казни и заштитом друштва кроз затворске системе. Циљ упућивања осуђеника у пенитенцијарну установу јесте његова ресоцијализација, едукација и рехабилитација а све у складу са законом и правима затвореника. У пенитенцијарне установе убрајају се затвори, притворске јединице, специјализовани центри а њихов основни циљ је превенција криминала и смањење даљег рецидивизма код лица.

У оквиру третмана који се примењује над затвореницима спадају рад, радно ангажовање и оспособљавање, активности које се тичу описмењавања осуђеника, рекреативне активности, активности везане за развој когнитивних способности и друге активности... Стуб третмана затвореника јесте рад који представља уједно и метод борбе против осећаја самоће осуђеника, непријатељских међуљудских односа затвореника и слично. На овај начин се помаже затворенику да стекне осећај за колективни живот и међусобно помагање као и да затвореник постане дисциплиновани човек.

Аутор ће настојати да кроз мастер рад анализира пре свега појам и врсте третмана који се примењују у затворима а затим по чему је рад карактеристичан и по чему се разликује у односу на остале третмане који се примењују према затвореницима. Аутор ће такође указати и на начин развијања рада као облика третмана кроз историју, како у Републици Србији тако и у земљама бивше Југославије и најзад, на крају ће написати резултате емпиријског истраживања спроведеног на ову тему.

2. ПОЈАМ ТРЕТМАНА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА

Третман представља систем и начин опхођења затворске установе и особља у затворској установи према затворенику. Појам третман користи се у криминолошкој и пенолошкој литератури. У екстензивном тумачењу појма третмана подразумева се скуп поступака и процеса који се предузимају од стране стручних лица према затвореницима са циљем изазивање одређене позитивне промене код истих у смислу њиховог понашања, размишљања и ставова. Овај појам се употребљава да означи примену институционалних и ванинституционалних мера преваспитавања према учioniоцима кривичних дела, у циљу њихове социјалне адаптације и оспособљавања за прихватање важећих друштвених норми понашања на слободи. Према теоријским концептима с клиничком орјентацијом, третман значи лечење извршилаца кривичних дела, путем примене различитих мера, поступака и техника.¹

Појму третман се дају и друга, шира значења, која понекад излазе из контекста повезаног са ресоцијализацијом деликвената. Поједини пенолози употребљавају појам „третман деликвенције“, којим означавају мере социјалног карактера које имају за циљ

¹ С. Консантиновић-Вилић и М. Костић, *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Правни факултет Ниш, 2013. 163 стр

смањење криминогених фактора у друштву.² Међутим, овакво тумачење појма третмана користи се у широј области криминалне политике која није предмет овог рада те третман у смислу овог појма нећемо даље алаизирати и тумачити.

Још једно екстензивно тумачење појма третмана подразумева поделу на судски третман окривљених и третман осуђеника за време издржавања казне затвора. Те сагласно именима, третман који се примењује у кривичном поступку подразумева све мере које се примењују према окривљеном пре доношења правоснажне и коначне кривичне пресуде, док се третман осуђеника у пенитенцијарним установама односи на мере које се предузимају према лицима којима је изречена заводска казна и то за време трајања исте. У третман осуђеника у затвору се убраја и постепенална помоћ. То су такође две, односно три фазе третмана које не смеју бити строго изоловане једна од друге.³

Појам третмана се може и рестриктивније тумачити и то као системи и поступци који се примењују према лицима против којих је донесена осуђујућа правоснажна пресуда у кривичном поступку и према лицима која се налазе у пенитенцијарној установи по основу осуђујуће пресуде којом је предвиђена заводска казна. Према осуђеним лицима се могу примењивати различите мере у зависности од програма или третмана који се примењује. Како су у савременом пенитенцијарном систему, као циљеви казне, прокламовани ресоцијализација и преваспитавање, третман треба да буде постављен, да се његовом применом постигне измена личности осуђених лица, да се промене њихова схватања, стил живота и рада и понашање у друштву. Третман, или програм који се примењује према затворенику треба да буде индивидуализован, односно прилагођен психо-физичким карактеристикама осуђеника. Друго важно обележје третмана, повезано с индивидуализацијом, поступност у третманском прилажењу осуђеном лицу.⁴ Имајући у виду наведена обележја третмана, третман се може схватити и као „усмеравање и развијање позитивних особина којима личност располаже“.⁵

У току кривичног поступка судија је дужан да има на уму циљ преваспитавања извршиоца кривичних дела и да у складу са тим изрекне кривичну санкцију. О овоме судија

² G. Stefani, G. Levasseuer I R. Jambu Merlin, *Criminologie et Science penitentielle*, Pariz, 1976, 225. 226.

³ Милан Милутиновић, *Пенологија треће допуњено издање*, 1985. Београд, савремена администрација. Стр. 88

⁴ *op. cit.* 164 стр

⁵ К.Водопивец, *Криминологија први део*, Загреб народне новине, 1966 год.

посебно мора водити рачуна када су у питању малолетни извршиоци дела. Циљ санкције јесте преваспитавање извршиоца а то подразумева успостављање одговарајуће комуникације између судије и оптуженог лица и остваривање атмосфере у судници која ће му уливати поверење у судију и његову намеру да му помогне.⁶

Са друге стране, судији мора бити јасно у процесу суђења и изрицања кривичне санкције, шта се може постићи са применом одређене санкције. На последице изрицања кривичне санкције се мора мислити већ приликом њеног изрицања ако се претендује ка постизању успеха у ресоцијализацији. Тако се једино може постићи „континуирана развојна линија“ у понашању осуђеног лица од извршеног кривичног дела до пуштања на слободу.⁷ То значи да циљ кривичног поступка и циљ изрицања кривичне санкције морају бити комплементарни.

Ако се не води рачуна о горе описаном проблему, нужно мора доћи до одређених погоршања и компликација у процесу ресоцијализације окривљеног. До тога долази пре свега због тога што судије често имају различита мишљења о питању суђења и изрицања санкција. Овај проблем је био и предмет Документа Петог конгреса Уједињених нација за превенцију криминалитета и третмана деликвената (Улога кривичног законодавства, функционисање правосуђа и других облика контроле у спречавању криминалитета (A/Conf. 56/4). Треба нагласити да је судијска функција веома битна и многострука по својим могућностима и последицама. У прилог томе говори и чињеница да уколико се прогласи осуђено лице за преступника у судници значи *ipso facto* јавну осуду. Та осуда се не може избећи, али у случају многих лица она се тешко може довести у складу са интересом и циљем преваспитавања. У правној литератури се често среће израз „криминализација девијације“⁸ који се односи и на то дејство јавне реакције на извршиоца кривичних дела, а која може имати извесне импликације и на сам процес ресоцијализације. Због тога је посебно значајно, да се такав глас не пренесе у институционалну средину и да он не отежава процес ресоцијализације.

Како би се поступање суда у кривичном поступку ускладило са циљевима ресоцијализације осуђеника, у казним системима неких земаља се кроз законску

⁶ K. Harringer, *Die Erziehung des jungen Rechtsbrechers in der Freiheit*, Wurtenbergera, str. 173.

⁷ Karl Peters *Strafprozess: ein Lehrbuch* 70.71

⁸ E Johnson, *A basic error: delaing with inmates as though they were abnormal*. Federal probation, Washington, 1971 str. 39-44

регулативу успостављају ближе везе поступајућег кривичног судије са фазом извршења кривичне санкције. Та веза се огледа, у зависности од појединих решења држава, у форми општих овлашћења суда у погледу вршења контроле над извршењем кривичних санкција или преко посебних судија за примену кривичних санкција. Реч је о судској контроли по питању законитости у току извршења, о обавези судија да се упознају са процесом извршења и посебно третмана, да прате развој осуђеника у току извршења и сл. У неким системима где се извршење третира као фаза кривичног поступка, суду се дају и знатно шира овлашћења у односу на извршење кривичних санкција. На тој основи се јавља и једна нова институција- судија за примену кривичних санкција.⁹ Овај новитет је уведен као један хумани напредак у пенитенцијарној реформи, у време када се друштво односи прилично равнодушно према ресоцијализацији осуђеника. То су главни разлози увођења ове институције у савремене пенитенцијарне системе. Но нису искључени ни други мотиви и разлози у појединим системима. *J. Pinatel* каже да је ова реформа уведена у француском систему да би се помоћу ње обуздала моћ пенитенцијарне администрације, која не гледа благонаклоно на спровођење и примену напредних, хуманих идеја и решења у пракси затворских и сличних установа. Установа судије за извршење постоји и данас у многим кривично-правним системима, у Италији, Француској, Пољској.

У Италијанском казнено-правном систему постоји на пример установа надзорног судије који прати сваког осуђеника у току извршења казне, и може донети одлуку ако то захтевају потребе третмана о његовом упућивању у неку другу установу. Он такође и даје мишљење о ранијем пуштању осуђеника на слободу.¹⁰ Сличну функцију врши у Франсуцком систему *juge de l'application de peines* који има право да врши надзор над извршењем казне. Поред тога, он има одређене компетенције, које се тичу спровођења индивидуализације и основних модалитета третмана, одређивања режима полуслободе, прелаза у поједине фазе прогресивног система и других питања извршења.¹¹ У Немачкој је 1953. године уведена установа специјалног судије за вршење надзора над извршењем пресуда над малолетним осуђеницима. Специјални судија је учествовао у одређивању процеса извршења, у доношењу одлуке о условном ослобођењу и надзору над условно

⁹ Jean Pinatel, *La crise penitentielle*, L'Année Sociologique Paris, 1973. str. 57.

¹⁰ G. Tartaljone, *La Syesteme penal et penitentielle italien*, Bulletin de l administration penitentielle belge, Bruxelles 1962. 217-230

¹¹ G. Steffani, G. Sevasseur, R. Jambu-merlin, *Criminologie et science pénitentiaire* 1968, Paris, Str. 297,

ослобођеним лицима. 1969. године основане су посебне регионалне судске установе за разматрање проблема извршења над одраслим осуђеницима, за вршење контроле над радом заворске администрације и за поступање по молбама и жалбама осуђеника. У Бившем Совјетском савезу примјењивао се казнени систем у коме су суду дата одређена овлашћења у односу на извршење казне лишења слободе у поправно радним и васпитно радним колонијама. Он је могао на нивоу правне квалификације да спроведе осуђеника из једне класификационе групе у другу. Слична правна решења су била један део и Португалског и Бразилског казног система.

У нашем казнено правном систему такође постоји механизам судских интервенција који се диференцира према врсти изречене санкције. Тај механизам се огледа у праву суда да врши надзор над законитošћу поступања са осуђеним лицима у установама, у којима издржавају казну лишења слободе. Када су у питању малолетници којима су изречене васпитне мере, суд је дужан да прати извршење тих мера како би могао да реагује правилно и благовремено у духу својих овлашћења. Суд може да обустави извршење васпитне мере ако је она неефикасна, да је замени неком другом мером, која пружа веће могућности за преваспитавање одређеног малолетног деликвента и да врши друге измене у погледу изречене васпитне мере.

Још један битан аспект ресоцијализације је и третман према осуђеницима у току извршења казне лишења слободе. Сваки казнени и пенитенцијарни систем различитих држава има засебан систем третирања осуђених лица, али на генералном нивоу, карактер третмана се одређује зависно од циља казне, који је унапред одређен. У случају ресоцијализације и рехабилитације, као концепта савремене пенологије, полази се од становишта да је друштвено целисходније преваспитати осуђеника него очекивати његово даље криминално понашање. Савремено схватање термина „поступање са осуђеницима“ има шире тумачење које долази до изражаја и у минималним правима УН за поступање са преступницима. Оно се односи не само на методе и мере преваспитавања, већ и на стварање и одржавање нормалних и правилних односа са осуђеницима, за шта је битан педагошки и терапеутски приступ. Сваком осуђеном лицу се мора приступити индивидуално, јер је то важан елемент сваког третмана и од начина поступања према затворенику за време издржавање казне затвора зависи да ли ће бити ресоцијализован и реинтегрисан у друштво

и у којој мери, с тога се мере третмана и у ужем и у ширем смислу морају адекватно примењивати.

Крајњи циљ сваког третмана јесте ресоцијализација затвореника и његова успешна реинтеграција у друштво, а то се једино може постићи адекватним мерама у оквиру сваког третмана које су подобне да код затвореника промене начин размишљања, социјалне ставове, црте личности и да одстрани кримогене факторе уколико они постоје. Кључну улогу у постизању овог циља има индивидуализација, јер само уколико се свака предузета мера у оквиру било ког третмана прилагоди психо-физичком стању затвореника, једино тада се може постићи крајњи циљ. Овакво поимање третмана захтева посебан, индивидуални, приступ затворенику, да се избегавају устаљени начини преваспитавања коју су неспојиви са индивидуализацијом третмана као неопходним условом ресоцијализације. Уз индивидуализацију још једно важно обележје је и поступност у третманском приступу осуђеника. Третман је процес усмеравања и развијања позитивних особина којима личност располаже. То усмеравање личности мора ићи поступно, од првих мера и постизања основних успеха, до потпуне ресоцијализације која се може постићи једино после дуже, адекватне и еволутивне примене третмана.¹² Третман јесте комплексан, динамичан, постепени процес који води ка ресоцијализацији и реинтеграцији једино уколико се примењује доследно.

У намери постизања ресоцијализације затвореника над њиме се примењују методе субјективног и објективног карактера. Основом наведеног, генерално посматрано, целокупни третман се дели на две фазе. Прва и почетна фаза третмана је помоћ која се трансформише у терапеутски процес и крајња фаза, односно ресоцијализација, што уједно представља и циљ примене третмана.

Помоћ се пружа на два начина. Први начин пружања помоћи јесте асистирање затворенику у решавању социјалних проблема у којима се налази а без чијег решавања се не може постићи крајњи циљ третмана.. Један од таквих друштвених проблема јесте обезбеђење запослења, затим, решавање финансијских проблема, пружање одређене врсте помоћи у превазилажењу породичних проблема. Ово су мере постинституционалне помоћи, које се пружају затворенику након одслужења казне затвора. Други облик се састоји у пружању подстицаја осуђенику да самостално превазиђе своје проблеме користећи

¹² Оп. Цит. (К. Водопивец) стр. 145,71.

сопствене могућности и ситуацију у којој се налази. На тај начин се заправо помаже осуђенику да у својој личности изгради врсту одбрамбеног механизма у односу на постојеће и будуће проблеме. Овакав вид помоћи не отклања факторе кримогеног понашања код осуђеника, већ покушава да га изолује од њих и тако се не решава постојећи проблем већ се спречавају даље последице криминогених утицаја и стварање могућности за примену преваспитног третмана.

Треба направити дистинкцију између горе наведених начина помоћи осуђенику и олакшицама које се пружају затворенику током издржавања казне затвора, али и оне имају терапеутске импликације те се с тога могу урачунати у третман у ширем смислу. Иако не представљају меру у оквиру третмана, олакшицама се доприноси ресоцијализацији затвореника. Њима се не могу променити ставови, навике и схватања осуђеника али се спроводе као хумане мере које доприносе поправљању и која спроводе стручно оспособљена лица.

Супротно од помоћи, реинтеграција је усмерена да се применом одређених мера отклоне недостаци у личности осуђених лица а који су повезани са њиховим девијантним понашањем. Реинтеграцијом се улази у суштину проблема-у отклањање девијантног понашања и одбрамбеног механизма који је осуђеник изградио у процесу суочавања са њим. Оваквим обликом терапије настоји се да се измени из основа ранији начин прилагођавања тертираног лица, па с тога подразумева дужи временски процес. То се постиже мерама педагошког, психолошког, медицинског и сличног караткера. Због тога је реинтеграција веома сложен процес који захтева пажљиву анализу и познавање сваког појединачног осуђеника и адекватно поступање према њима, у свим фазама третмана и то од истражног поступка до извршења кривичне санкције.¹³ С обзиром на карактер овог приступа и мера којима се служи, може се рећи да реинтеграција представља третман у правом смислу те речи.

3. ОБЛИЦИ ТРЕТМАНА ОСУЂЕНИКА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА

У наставку рада, аутор ће настојати да представи неке примере конкретних програмских садржаја а који налазе примену у националним оквирима, односно у државама

¹³ Richard R. Korn и Lloyd W. McCorkle, *Criminology and Penology*, 1959 Holt, Rinehart and Winston 558,559

Европе и света. У литератури која изучава пенологију постоји више облика третмана, а који ће се од њих применити зависи од психофизичке структуре лица али и од установе, завода, у коме затвореник служи казну затвора. Европска затворска правила предвиђају да припрема осуђеног лица за живот на слободи започиње од тренутка пријема у затворску установу. Процес реинтеграције и преваспитавања затвореника подразумева константан васпитни утицај од стране заводске установе, односно службених лица запослених у заводској установи, и то применом различитих метода, програма и облика третмана. Методи, програми и различите врсте третмана усмерени су да применом одређених поступака према затворенику промене мотивациони процес, морални компас, навике, начела, схватања, погледе на свет па и саму личност затвореника.

У пенолошкој литератури изучавају се више облика преваспитних третмана и то: индивидуални и групни третман, третман стимулације, образовни третман и рад осуђених лица. Професор Милутиновић истиче као облике третмана „морално педагошко васпитање и образовање осуђених лица, организовање слободног времена, учешће осуђених лица у свом васпитању или тзв. осуђеничка самоуправа, психотерапија, награђивање и кажњавање осуђених лица, приближавање осуђених лица условима на слободи и рад и професионално оспособљавање.“¹⁴ Атанацковић не говори о облицима третмана већ о „методима институционалне ресоцијализације осуђених лица“ и то су индивидуални рад са васпитачем, групни рад, осуђеничка самоуправа, рад, културно уметнички рад и физичко васпитање осуђених лица.¹⁵

По доласку затвореника у затворску установу најпре се поставља педагошка дијагноза па се на основу тога утврђује и програм који ће се примењивати према затворенику. Поједини затвореници, углавном извршиоци тежих кривичних дела, имају у потпуности погрешна морална начела и ставове те је с тога потребно утицати на промену целокупне личности таквог учioniоца почев од ставова, размишљања и кодекса понашања те усадити здраво размишљање. Други затвореници, углавном учиниоци лаких или тзв. багателних кривичних дела не захтевају примену педагошког метода, васпитања и преваспитања, већ ће се применити програм чији је циљ остваривање минималног

¹⁴ Милан Милутиновић, *Криминална политика*, Савремена администрација стр. 124-142

¹⁵ Драгољуб Атанацковић, *Пенологија*, Научна књига, Београд 1988, стр. 192

васпитног утицаја. Након утврђивања педогошке дијагнозе и одређивања програма, затвореник се упућује у одређену класификациону групу сагласну одређеном програму поступања. Индивидуализација је кључно начело приликом одређивања програма јер се исти мора прилагодити сваком затворенику засебно у складу са његовим психофизичким статусом, односно одређеној дијагнози, а то се утврђује научно-тимским радом у изучавању личности затвореника.

Професорка Костић наводи да облици третмана који су у најужој вези са процесом преваспитавања осуђених лица су најпре рад осуђених лица, образовање и социјално-етичко васпитање осуђеног лица, културно-уметнички рад и рекреативна терапија, осуђеничко самоорганизовање, форме и методе индивидуалног рада и то психотерапија, награђивање и кажњавање, као и групни рад и групна психотерапија, окупациона терапија и постпенална помоћ.

3.1. образовање и васпитање осуђених лица

Образовање и васпитање је метод који има превентивни утицај на затвореника у смислу спречавања будућег девијантног понашања и припрема затвореника на живот након одслужења затворске казне. Овај метод потиче из пенолошког истраживања у којима је утврђена узрочно последична веза између ниског степена образовања и криминалног истраживања. Примитивно понашање утиче на нарушавање критеријума за разликовање дозвољеног и недозвољеног понашања. Истраживање је показало да ниско образовање у коегзистенцији са другим кримогеним факторима има значајну улогу у појави девијантног понашања, док је заступљеност образоване осуђеничке популације изузетно ниска.¹⁶ Крајњи циљ програма образовања треба да доведе до умањене стопе поврата (рецидивизма), како специјалног тако и генералног. Код осуђеника над којима се примењује програм образовања и васпитања требало би да се увиђа успех у виду смањења кршења заводских правила, поштовања правила кућног реда и слично у односу на осуђенике који нису укључени у овај програм. Одређена истраживања чак показују да затвореници који су укључени у програм

¹⁶ Сулејманов З. *Пенологија, књига прва*, Магор, Скопље 1996. стр 187.

образовања и васпитања показују адекватнији приступ медицинском третману у односу на остале затворенике.¹⁷

Програм образовања и васпитања је таквог карактера да је неопходно примењивати га у континуитету не би ли се постигао циљ програма, а нарочито када су у питању малолетни деликвенти. За постизање циља програма круцијалну улогу имају образовне институције које су надлежне да руководе овим програмом. На овај начин затвореници стичу теоријска и практична знања из различитих делатности рада. Сечена знања имају двоструку улогу у смислу позитивног утицаја на затвореника. Најпре тако сечена знања утичу да затвореник усвоји друштвено прихватљиве ставове и размишљања, да усвоји адекватне моралне навике које у својој природи имају рад и поштовање туђих материјалних и духовних добара. Такође се и утиче на промену психичке структуре затвореника што даље доводи до развијања емоционалних и афективних способности осуђеног лица. У пенолошкој литератури такође постоји мишљење да сечена знања кроз образовни и васпитни програм омогућавају затворенику да након одслужене казне „успешно савлада деструктивне пориве и мотиве“¹⁸ Са друге стране затвореник стиче знања из одређених делатности која ће му након одслужене заводске казне служити за обезбеђивање егзистенције.

У пенолошкој литератури чак постоји и дилема да ли је опортуно организовати образовни програм и применити га према затвореницима свих узраста или он треба бити резервисан само за малолетне деликвенте? У модерној пенологији ова премиса је напуштена јер се сматра да образовни процес може позитивно да утиче на затворенике независно од старости истих, осим ако нису у питању затвореници који су у дубокој старости. Према Европским затворским правилима предвиђа се обавеза организовања образовног програма од стране заводске администрације према малолетним лицима, лицима која су страног порекла и она која имају посебне културолошке и етничке потребе.¹⁹

Постоје још нека спорна питања у погледу примене образовног процеса и укључивања одређене групе затворенике у образовни програм. Ово се односи на затворенике који су умно заостали и на оне који пружају јак отпор према образовном

¹⁷ Атанацковић Д. Пенологија, научна књига, Београд 1988 стр 226

¹⁸ Сулејманов З. Оп.цит. стр 188

¹⁹ *The European prison rules*, Revised European vision of the Standard Minimum Rules for the treatment of prisoners, čl. 79.

процесу, па се поставља питање да ли је сврсисходно те групе затвореника укључивати у програм. Затвореници који су умно заостали немају интелектуалне капацитете и могућности да се успешно укључе у овај програм и да постигну резултате у истом, те се оправдано одређени теоретичари питају да ли оваква лица треба уопште укључивати у процес образовања и већ ионако ограничене ресурсе трошити на њих. Другу групу осуђених лица чине затвореници који пружају отпор образовном процесу услед недостатка адекватних навика. Приликом давања одговора на ово питање треба се имати на уму да је образовање затвореника његово право а не обавеза те да такво право не мора искористити. Међутим став одређених писаца је да се уз одређену дозу индивидуализације приступа може постићи успех у повећању општег образовања ове две групе затвореника. Европска затворска правила предвиђају да за затворенике који не умеју да читају, пишу и броје треба да буде организовани специфични програми помоћног образовања.²⁰

У пракси пенитенцијарних установа у спровођењу програма образовања поставило се и питање примата општег образовања наспрам стручног оспособљавања. Поједини писци су мишљења да је стручно оспособљавање битније и да ће осуђеном лицу више помоћи у поступку ресоцијализације и реинтеграције у друштво након одслужене казне затвора јер затвореник стиче конкретна стручна знања из појединих области делатности које би могао практиковати на слободи и од таквог рада обезбедити егзистенцију. Пак други писци сматрају да је опште образовање битније и да игра круцијалну улогу након одслужене казне затвора јер ће бивши осуђеник моћи лакше да изабере професију којом ће се бавити као и да лакше усваја нова знања на основу стеченог општег образовања.

Програм образовања се сада примењује готово више од два века. У пенитенцијарним установама у САД-у се такође примењује овај програм и у процесу су се јавиле одређене дилеме и то да ли учинак практиковања овог програма зависи од установе у којој се примењује и да ли програм образовања утиче на крајњи циљ затворске казне, односно да ли се на тај начин може постићи рехабилитација. Национални институт за правду у САД-у је 1995. године вршио истраживање у погледу процентуалне заступљености програма образовања у пенитенцијарним установама. Утврђено је да је око милион и по пунолетних

²⁰ ²⁰ *The European prison rules*, Revised European vision of the Standard Minimum Rules for the treatment of prisoners, čl. 80.

лица лишено, да је око 400.000 њих укључено у неки вид образовног корекционог програма, да 19% њих похађа курсеве за професионално оспособљавање, 45% је уписало основне образовне студије а 36% је похађало оба курса.²¹

Образовни програм у пенитенцијарним установама се спроводи тако што се организују предавања о актуелним друштвеним темама, организују се представе и концерти, затвореници имају могућност да читају дневну штампу, имају могућност приступа затворској библиотеци, предавања од стране уметника различитих врста уметности, итд. Када су у питању малолетна лица, њима се пружа могућност завршетка одређеног смера средње школе у просторијама затвора. Према Европским затворским правилима свака пенитенцијарна установа мора имати оформљену библиотеку богате садржине која би била на располагању свим категоријама затвореника.²²

Одређени правници који су се бавили пенологијом су мишљења да је васпитно деловање непродуктивно на затвореника у затворским условима. Разлог оваквој тврдњи правници заснивају на чињеници да се програм образовања спроводи у репресивним условима уз поступке који су несојиви са правилним развојем личности. Они сматрају да у условима који постоје у пенитенцијарним установама у којима постоји присила и ауторитет заводске администрације и службеника се не може стварити погодна атмосфера за постизање циља програма образовања. Заступници овог становишта такође тврде да је образовни програм делотворнији уколико се комплементарно примењује са другим облицима третмана истовремено.²³

3.2. Организовање слободног времена осуђених лица

Начин провођења слободног времена које затвореник има у пенитенцијарној установи је веома важан за постизање ресоцијализације затвореника. Битно је да затвореник слободно време у затворској установи користи рационално, смислено, испуњено образовним, културним и уметничким садржајем. Коришћење слободног времена на овакав начин

²¹ *Archived information, introduction, using correctional education data: issues and strategies*, january 1997.

²² *The European prison rules*, Revised European vision of the Standard Minimum Rules for the tretment od prisoners, čl. 82.

²³ Милутиновић М. Пенологија, Савремена администација, Београд, 1985. стр. 125.

представља посебан облик третмана. Када затвореник не користи слободно време на квалитетан начин постоји могућност да се склоност ка девијантном понашању још више развије. Организовање квалитетног слободног времена је двојакорисно. Најпре се уклањају околности које су довеле до извршења дела а такође и окупира затворенике довољно да се превентивно спречи нарушавање дисциплине у затвору.

Категорија пунолетног осуђеног лица на дневном нивоу у просеку има шест сати слободно а викендом петнаест сати, не рачунајући време предвиђено за спавање. Дужина трајања времена у којем затвореник нема никакве обавезе и које може да проводи како он жели је различита у зависности у психофизичког стања осуђеника. Затвореници који нису у могућности да раде због старости константно имају слободно време, лица која су укључена у образовни процес имају мањак слободног времена радним данима.

Осуђена лица могу практиковати различите активности у току слободног времена а оне се према циљу практиковања могу поделити на активности у функцији одмора, рекреације, развоја личности. Затвореници се одмарају и релаксирају шетњом, сунчањем, дружењем, комуникацијом... У циљу рекреације осуђеници организују такмичења у различитим спортовима између себе, затим присуствују приредбама, концертима, биоскопу. На овај начин се осуђеници поистовећују са „спољним светом“ и овај део слободног времена за многе од њих представља најлепши део дана. Последња група активности је усмерена на развијање личности и полазници оваквих активности су углавном затвореници са смањеним психофизичким могућностима. У нашим затворима у оквиру ових активности затвореници се укључују у спортске игре, сликају, учествују у музичким секцијама, баве се грнчаријом, израдом дубореза...

Европска затворска правила предвиђају посебан облик третмана који се зове „физичко васпитање, забава, спорт и рекреација“. Европска затворска правила акценат стављају на физичку активност као неопходан начин очувања здравља, па у члану 83. предвиђају да се физичко и ментално здравље чува путем адекватно организованих активности којима се обезбеђује физичка усклађеност, адекватна вежба и рекреационе могућности. Зато је веома важно да у пенитенцијарној установи буде добро организован програм физичких активности а да би то могло да се реализује неопходно је да се обезбеди адекватан простор

за практиковање физичких активности (терени за различите спортове), опрему, реквизите итд... Сваком затвореном лицу које је смештено у затвореном одељењу мора се обезбедити могућност да проведе најмање сат времена дневно у практиковању физичке активности.

Квалитет активности које осуђеници практикују у слободно време у многоме зависе од материјалних и техничких услова као и степена опремљености пенитенцијарне установе. На пример, библиотеке морају бити садржајне и пуне добре и прикладне литературе, у салама за пројектовање филмове такође треба бити прикладног и квалитетног садржаја, у собама за уметничке активности треба бити уметничког прибора и потребне опреме...

Циљ овог облика третмана јесте да затвореник искаже своју слободну вољу и интересе кроз призму коришћења слободног времена. Овако би требало да се подстакне развијање идеја, маште, стваралачких способности итд... Круцијално за постизање циља у оквиру овог третмана јесте самоиницијативно упуштање затвореника без икаквих екстерних утицаја, принуде или силе од стране затворске администрације. Још једна позитивна ствар овог третмана јесте што се давањем могућности затворенику да слободно организује своје слободно време затвореници поистовећују и изједначавају са лицима на слободи.

3.3. Осуђеничко самоорганизовање

Осуђеничко самоорганизовање или осуђеничка самоуправа је облик третмана чији је крајњи циљ промена личности затвореника а кроз подстицање иницијативе за самодисциплину, разумевање и толеранцију. Овим третманом се затвореницима пружа могућност да учествују у сопственом васпитавању кроз самоорганизацију. На овај начин се и развија осећај одговорности затвореника и осећај за дисциплину у установи.

Осуђеничко самоорганизовање је настало као последица строгог затворског режима који је постојао кроз историју од момента настанка затворске казне. На почетку примене ове казне, затвореници су се подвргавали нехуманом раду који је за циљ имао тортуру, и овакво поступање се сматрало адекватним с обизом да се примењивало на осуђенике. Претеча самоуправе јесте тзв „Савет“ за жалбе управи затвора. Даље, 1793. године још један покушај осуђеничке самоуправе у затвору „*Walnut Street*“ где је постојао толики степен осуђеничког самоорганизовања да је затвор отпуштао стражаре због непостојања потребе за истима.

Осуђеници су самостално управљали затвором, доносили правила и старали се о одржавању затворске дисциплине. На пример, створили су одредбе о хигијени и затвореник који их не поштује бива санкционисан у виду екскомуникације из друштва. Даљи рани покушај спровођења овог облика третмана дешава се 1824. године у поправилишту за малолетне деликвенте „*House of refuge*“ у коме је управник саставио пороту од малолетних деликвената која је у случају неког преступа одређивала постојање или непостојање кривице затвореника а председник пороте би, уколико порота утврди кривицу, управнику затвора предлагао врсту санкције.

Најбољи пример ране осуђеничке самоуправе јесте један Њујоршки затвор из 1913. године који је основао тзв. „Лигу за узајамну добробит у затвору“. Управник је заједно са осуђеницима утицао на развијање осуђеничке самоуправе. Идеја је била да затвореници без икаквих екстерних притисака осмисле програм живота у затвору. Једно од овлашћења које је имала „Лига“ било је одлучивање о дисциплинским прекшајима.

Осуђеничком самоуправом се мења класично поимање затвореника јер почињу да се ангажују његова воља, свест, идеје, иницијатива у циљу спровођења самосталне управе. Важна је самоиницијативност осуђеника да у сопственој ресоцијализацији учествује кроз разне активности и то су културно уметнички рад, одржавање дисциплине, хигијене, производни рад, одржавање реда и мира, итд... На тај начин се подстиче развијање самосвести затвореника, јачању личне и социјалне одговорности. Када сами осуђеници доносе одлуке којима себи намећу одређене циљеве и задатке, лакше ће се доћи до резултата него ли да одређени ауторитет затворске администрације намеће правила понашања. Веома је важно да самоуправа не сме бити производ надмоћи и доминације једне групе осуђеника над другом групом, већ да се заједничком иницијативом они организују тако да постигну крајњи циљ-сопствену ресоцијализацију.

3.4. Форме и методе индивидуалног рада

Индивидуални рад са осуђеним лицима подразумева мноштво техника третмана који се користе. Најзначајни елементи индивидуалног рада су технички поступци и методи рада

као просечна дужина времена за спровођење облика третмана.²⁴ Индивидуални рад са затвореником подразумева упознавање, праћење извршења казне, пружање савета затворенику ради прилагођавања установи, усмеравање на опште и стручно образовање, стимулисање, помоћ у решавању приватних и породичних проблема...²⁵

Кључни елемент успешности индивидуалног рада као облика третмана јесте упознавање личности осуђеника а то подразумева проучавање судске и пенолошке документације. Постоји став у пенолошкој литератури да је најважнији први контакт између затвореника и педагога који споводи методе индивидуалног рада. Неопходно је да постоји безгранично узајамно поверење између две стране јер се само тако могу постићи жељени резултати. Важно је да затвореник зна да се педагогу може поверити о свим питањима а да ће то овај чувати као професионалну тајну, односно да затвореник неће злоупотребити третман педагога и његово поверење.

Након упознавања и међусобног поверења, затвореник и педагог се морају сагласити око врсте третмана и начина спровођења истог. Ова и претходна фаза су припреме за главни део третмана а то је индивидуални рад са затвореником. Он се одвија индивидуалним разговором на педагошкој и психолошкој основи. Поред педагога у индивидуалном раду са затвореником укључују се и лекари, психолози, социјални радници, инструктори из појединих области и друга стручна лица по потреби.

Постоје више метода и техника индивидуалног рада и оне зависе од сваког случаја појединачно. У литератури се најчешће спомињу директивне и недирективне технике као и метод пермисивности и метод ауторитета.

Код директивних техника, лице које ради са затвореником користи одређену форму свог личног утицаја на затвореника не би ли на тај начин утицао на његове ставове и размишљања па и на понашање у току трајања казне затвора у пенитенцијарној установи. Својствено директивним техника јесте да иницијативу у третману преузима терапеут а не осуђеник. Супротно њима, одређени терапеути примењују и третман недирективних техника које подразумевају избегавање пружања помоћи осуђенику у његовим проблемима.

²⁴ Richard R. Korn и Lloyd W. McCorkle op. cit. Str. 556.

²⁵ Op. cit. (Р. Млађеновић-Купчевић) стр. 159

Посао терапеута у овој врсти третмана јесте да створи адекватну атмосферу у којој би затвореници сами преузели иницијативу²⁶.

Модел пермисивности подразумева да лице које спроводи третман допусти затворенику да испољи своју слободну вољу у понашању, да сам креира своје ставове и размишљања али све то у складу са одређеним ограничењима. Дакле затворенику се не даје апсолутна аутономија већ само онолико колико је довољно да се стекне привид самосталности. Заговорници овог метода су мишљења да ће форсирање и коришћење ауторитета над затвореником код њега изазвати бес и фрустрације које неће моћи да испољи током трајања казне затвора због вршења пресије већ тек када затвореник изађе на слободу. С тога је битно да затвореник осећа слободу током издржавања казне и да спонтано поправља своје понашање.

Супротно моделу пермисивности постоји и модел ауторитета који одбацује све његове ставове и мишљења. Модел ауторитета полази од претпоставке да ће лица која су се девијантно понашала на слободи то исто чинити и у пенитенцијарној установи уколико им се пружи потпуна аутономија. По ставовима заговорника модела ауторитета затвореницима треба да се наметне одређено правило понашања, ово се нарочито примењује када су у питању малолетни деликвенти. Модел ауторитета са избором је варијација модела ауторитета и он пружа слободу затворенику да самостално бира своје понашање у пенитенцијарној установи али му се ставља до знања да постоје одређене границе и да ће му се слобода избора понашања одузети уколико почне да наноси штету другим затвореницима или самом затвору и уколико почне да ограничава туђа права.²⁷

3.4.1. Психотерапија

Психотерапија је процес који се фокусира на промене у понашању, мислима и осећањима, а има за циљ да побољша ментално здравље, елиминише симптоме менталних поремећаја или помаже у развијању нових стратегија за ношење са психолошким проблемима. То је у ствари разговор између терапеута и клијента, или група клијената, у којем пацијент може истражити своје мисли и осећања у сврси да побољша своје ментално функционисање.

²⁶ Richard R. Korn и Lloyd W. McCorkle op. cit. Str. 556

²⁷ Richard R. Korn и Lloyd W. McCorkle op. cit. Str. 537-540

У модерно доба се сваки проблем или болест лечи неким обликом психотерапије. У пенолошком смислу, психотерапија је модел третмана над затвореником где се применом одређених терапеутских техника утиче на промену његове личности. У третирању затвореника осуђеника примењују се површинска и дубинска психотерапија. Као што и сам назив каже површинска психотерапија је сконцентрисана на отклањање симптома проблема док се не упушта даље у решавање узрока проблема па и самог проблема. Супротно од тога, дубинска психотерапија настоји да применом одређених техника реши узрок настанка проблема, па макар он био у детињству осуђеника, за примену овог облика психотерапије потребно је да терапеут има нарочито искуство и адекватну обуку.

У пенитенцијарним установама се најчешће примењује сугестивна психотерапија и она представља један од најстаријих психотерапеутских метода. Сугестивна психотерапија подразумева следеће активности, упућивање охрабрујућих и подстицајних речи затворенику уз давање сугестија за решавање свих дилема, затим преписивањем лекова, примена хипнотичке терапије.²⁸

Досадашња пракса у примени психотерапије у пенитенцијарним установама је показала да примена овог облика третмана има нарочити утицај на ресоцијализацију одређених група затвореника и то на неуротичне, агресивне затворенике, убице и малолетне деликвенте. Исто тако, пракса је показала да је психотерапија неделотворна према затвореницима која имају недовољно изражена осећања, одређену психичку заосталост или недовољну психичку развијеност и импулсивност.²⁹

3.4.2. Мере награђивања и кажњавања осуђених лица

Професор Милутиновић наводи да је награђивање и кажњавање осуђеника посебан облик третмана.³⁰ Овај облик третмана представља стимулирани-дестимулативни начин поступања који треба да изазове различите реакције код затвореника а све у циљу постизања крајњег циља третмана-ресоцијализације. Мерама награђивања треба да се утиче на осуђено

²⁸ Стојиљковић С. *Психијатрија са медицинском психологијом*, Медицинска књига, Београд-Загреб, 1979. стр. 435-438.

²⁹ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *Пенологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш 2011, стр. 183.

³⁰ М. Милутиновић, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд 1985., стр. 141

лице тако да он прихвати и усвоји промене у његовој личности а које су настале као последица третмана према осуђеницима. Мере награђивања које се примењују су редовна и ванредна одсуства, посете, пријем пошилики, већа слобода кретања, превремено отпуштање из пенитенцијарне установе-условни отпуст. Дестимулативне мере имају васпитни циљ у односу на затвореника и њима се настоји да се прекине са неадекватним и забрањеним понашањем затвореника. Њима такође треба да се утиче да затвореник у крајњем циљу усвоји друштвено прихватљива понашања. Мере кажњавања подразумевају укидање одређених права и повластица затвореника, нпр. изолација, самица, итд... Може се закључити да и мере награђивања и кажњавања имају за циљ да затвореник усвоји друштвено прихватљиве ставове и мишљења а оне неадекватне избаци, с тим што је *modus operandi* другачији.

3.5. Третман учинилаца насиља у породици у Србији- модел рада у локалној заједници

Применом принципа опортунитета у Републици Србији стекли су се услови да учиниоци дела чија радња извршења подразумева неки облик насиља у породици буду укључени у одређене програме. Ради се о моделу у коме се према учиниоцу дела одлаже кривично гоњење уз обавезу да се учинилац активно укључи у психотерапијски третман и да га успешно заврши. Програм се реализује у оквиру центра за социјални рад а вођен је од стране професионалаца који су додатну и ужу обуку добили на посебно дизајнираним седмонедељним семинарима. Сви кандидати који уђу у програм обуке морају имати претходна искуства из неког психотерапеутског вида рада.

У основи програма је модификација и прилагођавање курикулума који је развијен у Норвешкој од стране НВО Алтернатива насиљу. Овај програм се у Норвешкој примењује више од двадесет година. Програм је намењен само мушкарцима и интегрише облике групног психотерапијског рада и одговарајуће едукације. Циљ програма је усмерен на превенцију насиља, осигурање безбедности жртве и коначно превенцију рецидива, поврата. Оствареност истог постиже се успостављањем одговорне контроле над сопственим насилним понашањем, мењањем ненасилног модела односа према партнерки уз когнитивне и ефективне корекције.

Организација програма подразумева четири уводне индивидуалне сеансе у којима се практично процењују капацитети учиниоца и анализира постојање индикација или контраиндикација за учешће истог у групном раду. Након тога рад подразумева двадесетчетири групне сеансе подељене у оквиру осам тематских целина.

1. Шта је насиље?;
2. Психолошко насиље;
3. Сексуланост;
4. Алтернативе насиљу;
5. Узроци насиља;
6. Последице насиља;
7. Отац и дете;
8. Одговорност;

Групни рад се, поред едукацијског аспекта, фокусира и на лична искуства учиниоца насиља. Нарочита пажња се посвећује примарном искуству насиља, најновијем искуству насиља и најтежој епизоди. Такође уз сегменте рада који се разликују у класичном психотерапијском концепту, програм обухвата одговарајуће видео материјале, законску едукацију, као и едукацију у контексту узрока и последица насиља. Иако нису доступни актуелни подаци примене овог програма мора се имати на уму да учешће у истом подразумева доста рестриктиван сет индикација и контраиндикација. Тако се у овим предвиђа да у програму могу учествовати само она лица која су била насилна према партнерки и или осталим члановима породице. То практично значи да програм контраиндикације налази опште насилне тенденције, антисоцијалног типа, а за које се наводи да су резистентне на предметни вид терапије.

Други услов учешћа у програму подразумева да је успостављена безбедност жртве, односно да иста не трпи даље насиље. У том контексту, поставља се и обавеза учioniца да потпише уговор којим прихвата да даље неће испољавати насилничко понашање. Имајући у виду могућности различитог степена насиља, предметни програм прилагођен је само за оне који су оцењени са лакшим или средњим последицама. Додатно, потребно је да учинилац призна извршење насиља. При томе, током четири индивидуална интервјуа водитељ програма ће процењивати да ли учинилац минимизира своју одговорност, налази

различите рационализације или одговорност налази у жртви. Оваква ситуација није основ искључења, али поставља важне маркере у контексту потреба усмеравања третмана ка преузимању одговорности и освешћивању сопственог насилничког понашања.

У погледу индикације важно је да осуђени добровољно прихвата третман. При томе треба имати на уму да у програм бивају укључена лица по налогу тужилаштва, те је процена степена добровољности делимично упитна. Ипак, важним се поставља да осуђени прихвата добровољно активно учешће у третману, а не само пасивну позицију посматрача који је приморан да присуствује. Како би се обезбедило надгледање над збивањима у домаћинству као и повратна информација о променама понашања учиниоца, исти мора прихватити да терапеут има слободу ступања и одржавања контакта са жртвом.

Представљени сегмент индикација носи наравно и опозитно одговарајуће контраиндикације. Наиме у ситуацијама у којима су присутне претње убиством или самоубиством као и фантазије о истом, исте ће представљати контраиндикације за учешће у третману. Исто се односи и на оне ситуације када учинилац износи ставове опседнутости партнерком. Описи да не види смисао свог живота без ње, праћење, ухођење и континуирано проверавање, упућује на виши ниво психичког поремећаја који не оправдава учешће у програму. Истим нивоом контраиндикације сматраће се и они случајеви у којима постоје акутни психијатријски или здравствени поремећаји а који ремеће динамику учешћа у третману, односно носе потенцијално нарочито деструктивне ефекте на групу.

С обзиром на ризик тежих облика насиља контраиндикацијом сматраће се и поседовање оружја или историја коришћења оружја у насилним епизодама, односно лак приступ оружју. Исти став односи се и на нерегулисану зависност од алкохола и дрога која је те мере, да ограничава активно праћење и учествовање у третману. Контраиндикација за учешће у програму јесте и постојање индиција сексуалног насиља над дететом. Наиме, ради се о специфичном облику насиља за који постоје посебно прилагођени програми третмана, те који се не могу третирати на овај начин. Постоје и случајеви у којима учинилац потпуно негира извршење насиља у породици и након четири индивидуалне сесне то ће практично представљати основ искључења.

Водећи се материјалима Кризног центра за мушкарце³¹ а у чијој организацији се спроводи обука професионалаца и сам третман учинилаца, евалуциони резултати су обећавајући. Када је у питању имплементација ове форме у Норвешкој, резултати упућују да је у 80% случајева изостао поврат, односно рецидив, а када је у питању Србија исто се процењује на нивоу од 60%.

Сумирајући све наведено треба нагласити да се ради о амбициозном програму који ипак има доста уске критеријуме укључивања у програм. Тако се чини да се може и наћи разумевање овако високих процената успешности. Разлика у виду 20% између Норвешке и Србије није занемарљива те би захтевала даљу анализу узорака. Имајући у виду да програму недостаје континуирано праћење након завршетка третмана, требало би анализирати и ретенцију ефеката третмана након три или пет година од окончања програмског учешћа. Имајући у виду да се ради о врло уском оквиру примене, мора се напоменути да дати програм не налази могућност примене у затворима. Тек дати контекст захтевао би или модификацију наведене форме или примену посебно дизајнираних програма третмана.

4. ПОЈАМ, ЦИЉ И СВРХА РАДА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА КАО ОБЛИКА ТРЕТМАНА У ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА

Будући да је тема овог мастер рада рад осуђеника у пенитенцијарним установама као посебан облик третмана осуђеника, аутор ће у наставку рада анализирати појам, циљ, историјски развој, домаћу и инострану правну регулативу рада у пенитенцијарним установама.

Рад није само економска активност – он представља и важан део људског идентитета, личног испуњења и друштвене укључености. Кроз рад човек не задовољава само своје материјалне потребе, већ утиче и на развој личности, вредносног система и односа са другима.

Посебно у затворском систему, рад има вишеструку функцију – он није само облик организоване активности, већ и начин на који се осуђена лица могу постепено враћати

³¹ Ј. Секулић, З. Остојић, *Психосоцијални третман починиоца насиља у породици и у партнерским односима*, стр. 48

друштву, кроз стицање одговорности, навика и самопоуздања. Рад у затвору се данас посматра као значајан део процеса ресоцијализације.

Циљ овог рада је да прикаже значај рада у ширем друштвеном и пенитенцијарном контексту, са посебним освртом на историјски развој, нормативни оквир и релевантне међународне стандарде.

Рад осуђеника представља једну од кључних компоненти пенитенцијарног система, како у нормативном тако и у практичном смислу. То није само активност којом се организује свакодневни живот унутар затворске установе, већ је и битан елемент процеса ресоцијализације, дисциплине, образовања, стицања радних навика и личног развоја. У правном смислу, рад се дефинише као облик обавезе или могућности осуђених лица да учествују у корисним делатностима у оквиру извршења казне затвора. У ширем смислу, под радом осуђеника подразумева се организован и систематизован ангажман у производним, занатским, пољопривредним, услужним или интерним пословима унутар или ван затвора, у складу са законом и под надзором органа надлежних за извршење казне.

Према важећим домаћим и међународним прописима, осуђена лица су дужна да се придржавају затворског режима, у оквиру којег је рад или могућност рада предвиђен као обавеза, али и као право. У великом броју земаља рад представља законом прописану обавезу за све радно способне осуђенике, уз поштовање њиховог здравственог стања, способности, интересовања и безбедносне процене. Ова обавеза не сме да се тумачи као принудни рад у смислу забрањеног искоришћавања, јер се спроводи у оквиру извршења правоснажне пресуде, што је у складу са чланом 8 Конвенције о заштити људских права и основних слобода.

Државе при уређивању рада осуђеника настоје да обезбеде систем који ће бити правично уређен, транспарентан и оријентисан ка социјалној реинтеграцији, а не репресији. У том смислу, нормативни оквири се заснивају на неколико основних принципа: добровољност где је могуће, уважавање личних способности, избор активности у складу с интересовањима, забрана дискриминације, обавеза поштовања безбедносних и здравствених стандарда, као и гаранција минималне новчане надокнаде за обављени рад.

Рад осуђеника у пракси обухвата широк спектар делатности. То могу бити послови унутар саме установе (кухиња, одржавање хигијене, перионица, техничко одржавање), као и рад у радионицама и производним погонима (столарија, металска обрада, текстил, електрика, пекарство, пољопривреда). Поред тога, у неким случајевима осуђени могу бити упућени и на рад ван установе, ако за то постоје безбедносни услови – најчешће у локалним јавним предузећима или за потребе јавних радова.

Рад може бити индивидуалан или тимски, организован у сменама или по пројектима, уз надзор стручног особља или у сарадњи са спољним партнерима. Посебна пажња се у модерним затворима посвећује раду који је повезан са стручним усавршавањем, како би осуђени по изласку имали искуства у конкретним занимањима и лакше нашли посао. У том смислу, у неким државама постоје затворски програмери, графички дизајнери, баштовани или техничари који раде на реалним задацима за тржиште.

Садржај рада зависи и од политике затвора, инфраструктурних могућности, кадровских ресурса и нивоа безбедности. У затворима отвореног или полуотвореног типа, обим и спектар радног ангажмана је знатно шири него у установама затвореног типа.

Рад као људска активност има дубоко укоренено значење у култури и друштву. Он је не само средство егзистенције, већ и начин изградње идентитета, друштвеног статуса, самопоштовања и припадности. У том смислу, одузимање могућности за рад, чак и у затворским условима, представљало би додатну казну и кршење људског достојанства. Стога се у модерној пенологији рад не тумачи као репресивна мера, већ као људско право у затворским околностима.

С друге стране, потребно је обезбедити да тај рад не буде искоришћавачки. Рад осуђеника не сме заменити тржишни рад, не сме угрозити запослене на слободи, и мора бити праведно организован. Ово захтева деликатну равнотежу између потреба затворског система и права осуђених. Рад мора да буде облик помоћи, а не додатна репресија.

Такође, друштво у целини има обавезу да такав рад препозна као користан, а не као претњу или конкуренцију. Позитивна перцепција рада осуђеника у јавности доприноси смањењу стигме, чиме се олакшава њихова ресоцијализација по изласку на слободу.

У контексту ресоцијализације, рад осуђеника има и функцију прелазног механизма ка повратку у слободно друштво. Велики број лица лишених слободе по први пут у затвору долази у контакт са редовним радним ангажманом, са тимом, са очекивањима, задацима и одговорношћу. Управо кроз рад могу се изградити вештине које ће им бити потребне по изласку – радно време, поштовање хијерархије, сарадња, планирање и прилагођавање.

Затвори који развијају интегрисане програме рада, стручне обуке и сарадњу са привредом, показују боље резултате у погледу смањења повратничког криминала. Рецидивизам је знатно мањи код оних који су били активно ангажовани током издржавања казне и стекли конкретне квалификације.

Такође, важан елемент јесте могућност да се током рада штеде новчана средства, која осуђеник може употребити по изласку – било за егзистенцију, подршку породици или покретање самосталног живота. Ово је нарочито важно у првим месецима након изласка, када је ризик од повратка криминалу највећи.

Рад осуђених лица у пенитенцијарним установама представља један од најважнијих сегмената процеса ресоцијализације и поновне интеграције у друштво. Он није само средство дисциплиновања или пуко запошљавање, већ комплексна мера која обједињује економске, социјалне, едукативне и психолошке компоненте. У савременом приступу извршењу казне затвора, рад се третира као значајан инструмент за промену понашања, изградњу радних навика, стицање вештина и припрему за живот након издржане казне. Разматрањем циљева и сврхе рада осуђеника, можемо боље разумети његову улогу у кривично-поправном систему и утицај на појединца, установу и ширу заједницу.

Основни циљ рада осуђених јесте допринос процесу ресоцијализације, односно поновне социјализације и прилагођавања појединца животу на слободи. Ово је нарочито важно имајући у виду да велики број осуђеника потиче из социјално маргинализованих група, без јасно изграђених радних навика или друштвено прихватљивих животних стандарда. Рад у затвору пружа структуру, рутину и осећај одговорности, што су битне компоненте за психолошку стабилност и развој самопоуздања.

Кроз ангажовање у различитим врстама производног, занатског или услужног рада, осуђени имају прилику да стекну нова знања и усвоје ставове који су у складу с правилима

друштвене заједнице. То значи не само техничко образовање, већ и етичко-педагошки утицај. Радом се подстиче самопоштовање, вредновање поштеног рада и прихватање легалних животних модела. На тај начин, рад постаје кључни алат у превазилажењу криминогених образаца понашања.

Поред ресоцијализације, једна од сврха рада у затворима јесте и одржавање дисциплине, реда и конструктивног окружења. Осигурање дневне структуре у установи од суштинског је значаја за превенцију сукоба, агресивности и осећаја бесциљности код осуђених. Радни ангажман организује време проведено у затвору, чиме се смањује психолошки притисак и потенцијал за деструктивно понашање.

Истраживања су показала да осуђени који су радно ангажовани мање прибегавају дисциплинским прекршајима, чешће показују интересовање за едукацију и генерално имају боље односе с другим осуђеницима и особљем. С тога, рад представља механизам превенције и социјалне контроле унутар казнено-поправних установа.

Један од битних аспеката рада у затвору је могућност стицања практичних знања и радних вештина које могу бити употребљиве након изласка на слободу. Многи осуђени у моменту ступања на извршење казне немају завршено основно образовање, нити су раније били радно ангажовани. У том контексту, рад у затвору често представља први контакт са радном етиком, колективним обавезама и стручном обуком.

Кроз систем обука, пракси и ангажовања у реалним производним погонима (столарије, металске радионице, пољопривреда, пекарства, услуге унутар установе), осуђени могу стећи сертификате и искуство које ће им користити приликом запошљавања након издржане казне. У неким државама, осуђени чак могу полагати испите за добијање званичних квалификација.

Ова компонента рада има двоструки значај. Са једне стране подстиче лични развој, а са друге стране утиче на смањење рецидивизма, јер повећава могућност запошљавања и самосталног живота након пуштања на слободу.

У неким правним системима, рад осуђеника има и економску димензију – омогућава одређени облик самофинансирања затворског система и/или личне зараде осуђених. Путем рада, осуђени могу да зараде новац који користе за личне потребе, помоћ породици или

отплату штете коју су начинили. Иако је рад обавезан у већини система, он не сме бити искоришћавачки; накнаде могу бити симболичне, али морају постојати у складу са међународним стандардима.

Такође, рад се може користити у сврху обештећења жртви, што има моралну и правну функцију. Пружа се могућност да осуђени кроз рад покаже кајању спремност да сноси одговорност за своје поступке, што је важан корак ка ресоцијализацији.

У економском смислу, ангажовање осуђеника унутар затвора доприноси одрживости система, посебно у условима ограничених буџетских средстава. Производна делатност у затворима (пољопривреда, сточарство, столарство итд.) често обезбеђује значајне уштеде за институцију, а понекад и приходе.

Рад није само инструмент дисциплине или ресоцијализације – он има и дубок психолошки значај. Људи по природи имају потребу да буду корисни, да осећају смисао и резултате свог ангажовања. У условима затворске изолације, та потреба постаје још израженија. Рад пружа осуђеницима осећај вредности, самопоштовања и повезаности са стварношћу.

Такође, рад ствара могућност за изградњу здравих социјалних односа, било кроз сарадњу с другим осуђеницима или комуникацију са стручним лицима и инструкторима. У многим затворима, радни процес подразумева тимски рад, одговорност према заједничком циљу и придржавање правила, што су све вештине преносиве и на живот у друштву након изласка на слободу.

Иако су постављени јасни стандарди, у пракси и даље постоје бројне тешкоће: у многим затворима нема довољно производних капацитета, не постоји добро организована стручна обука, а често је и накнада за рад осуђених симболична.

Такође, недостају механизми који би осуђеним лицима омогућили да своје радно искуство искористе и по изласку на слободу. Повезаност затвора са тржиштем рада је слаба, што додатно отежава ресоцијализацију.

Да би се то променило, потребно је унапредити законски оквир, увести савремене програме обуке, развијати јавна и приватна партнерства, и посебну пажњу посветити осетљивим групама као што су жене, млади или осуђени с инвалидитетом.

5. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ РАДА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

Сматра се да је рад осуђених лица један од најважнијих и најефикаснијих облика третмана током издржавања казне. Ипак, током историјског развоја казнено-поправних система и различитих приступа кажњавању, дошло је до бројних разлика у погледу схватања саме суштине и улоге овог рада. Ова схватања су се мењала упоредо са развојем казнених установа, а сама природа рада била је условљена преовлађујућим погледима на сврху кажњавања. Развој концепта осуђеничког рада може се поделити у три фазе:

- Рад као облик казне;
- Рад као допуна казне;
- Рад као средство ресоцијализације.

У првој и најстаријој фази, рад је био схваћен као облик репресије. У временима када се физички рад слободних људи сматрао понижавајућим, осуђена лица и заробљеници били су приморани да раде као робови. У старом Египту и Риму, они су учествовали у изградњи пирамида, путева и јавних грађевина. У Грчкој су веслали на галијама и копали у државним рудницима. У Шпанији су радили у рудницима сребра, а у Француској први писани трагови о раду осуђеника датирају из 1532. године. Током XVI века у Лондону и Амстердаму оснивани су заводи попут Брајдвела као установе за "радну рехабилитацију" скитница и нерадника. Током овог периода, рад се користио као облик казне, често у нехуманим и суровим условима, без икаквих права или надокнаде.³²

Другу фазу обележава период од краја XVIII до почетка XX века, када се рад уводи као допунски елемент казне затвора. Лишавање слободе се све више схвата као главна казна, а рад — обавезан, неплаћен и принудан — постаје средство које додатно отежава положај осуђеног. Иако је рад био формално регулисан у неким земљама, у другим је био одбијан, као на пример у ћелијском систему, где је искључиван због морално-религијских

³² Op. cit. (M. Eliot) str. 564

разлога. Пенолошки реформатори су се ипак залагали за рад како би осуђеници избегли доколицу и очували дисциплину. Ипак, овај рад је остајао тешко оптерећујући, без права на награду, што је задржавало репресивну природу кажњавања.

Трећа фаза почиње почетком XX века и траје до данас. Рад осуђених се више не посматра као казна нити као пука дисциплинска мера, већ као важан део процеса ресоцијализације. Циљ му је да помогне осуђеним лицима да стекну радне, професионалне и животне вештине које ће им омогућити користан живот по повратку на слободу. Овај приступ постепено је усвајан у законодавствима широм света, посебно након средине XX века. Од краја XIX века, питања рада и награђивања затвореника постала су важне теме на међународном нивоу.³³

У древним цивилизацијама — Египту, Вавилону, Грчкој и Риму — осуђеници, заробљеници и робови коришћени су као радна снага у великим инфраструктурним пројектима. Рад није био казна мера у модерном смислу, већ последица статуса „непотпуног човека“. Они су радили под присилом, често у ужасним условима, без икаквих права. Римљани су користили осуђенике у каменоломима, у рудницима (лат. *damnati ad metalla*) и као веслаче на галијама (казна *ad remum*). У Грчкој је рад у рудницима и државним пројектима такође био резервисан за робове и осуђенике. Циљ је био чиста репресија и понижење. Рад није имао васпитни нити економски циљ – служио је као облик мучења, понижавања и дехуманизације.

Затвори нису имали систематизовану функцију — казне су најчешће биле телесне. Рад се јавља у склопу кажњавања јеретика, дужника и скитница, али и као облик „друштвене заштите“. Црква и локалне власти су оснивале радне куће као начин контроле сиромашних и „друштвено непожељних“ слојева. Рад у овом периоду се углавном не везује за казни систем. Манастири понекад користе рад као дисциплинску меру.

Рад у казним установама постаје институционализован у Европи. Развијају се радни заводи у Холандији, Енглеској, Француској, чији циљ није био само кажњавање, већ и преваспитавање путем рада. Рад добија педагошку и дисциплинску функцију, али и економску — држава жели да искористи радну снагу затвореника.

³³ Op. cit. (Р. Млађеновић-Купчевић) стр. 154

Са појавом концепта затвора као основне казнене мере (под утицајем просветитељства), рад се уводи као пратећи елемент. Иако се слобода одузима као главна казна, осуђени су и даље приморани на рад, који није награђиван. Рад служи очувању дисциплине, али и смањењу трошкова затвора.

Током XX века долази до радикалне промене у перцепцији осуђеничког рада. Он се више не схвата само као обавеза, већ као право — прилика да се осуђени обуче за живот после затвора. УН и друге међународне организације (нпр. Савет Европе) доносе правила и препоруке којима се промовише радно право затвореника, уз фер накнаду, заштиту достојанства и професионалну обуку.

Модерни казнено-поправни системи углавном комбинују више модела рада: рад за државу, јавне радове, сарадњу са приватним сектором, као и програме стручног оспособљавања. Иако је принудни рад формално укинут у већини демократских земаља, изазови и даље постоје — посебно у погледу искоришћавања затвореника у комерцијалне сврхе без адекватне накнаде.

6. МЕЂУНАРОДНА НОРМАТИВА РАДА ОСУЂЕНИХ ЛИЦА

Људска права су заштићена домаћим и међународним правним оквирима и инструментима. Међународно право се бави не само заштитом људских права, већ поставља и међународне стандарде понашања држава на светском и регионалном плану. Тек од краја 19. века питање рада осуђеника и награђивања осуђених лица постало је предмет расправе међународних организација.

Међународна затворска комисија расправљала је о питањима осуђеничког рада на десет својих конгреса, од укупно дванаест одржаних. Иста питања била су тема расправе на I и II Конгресу УН за превенцију криминалитета и поступање са затвореницима. На Првом конгресу (Женева, 1955) донесена су Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима, која у одредбама од 71-76 прописују темеље савремене концепције осуђеничког рада. На овом Конгресу, донета је резолуција о осуђеничком раду. На Конгресу у Лондону, 1960. године, усвојена је резолуција, која садржи значајне препоруке за

осуђенички рад, међу којима су и оне које се односе на његово укључивање у национално законодавство, зато што му је призната иста важност коју има и рад слободних грађана.³⁴

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима (у даљем тексту Правила) садрже основне принципе осуђеничког рада. Усвојена је на првом Конгресу Уједињених нација о превенцији злочина и поступања са затвореницима у Женеви 1955. године, са допунама из 1957. године и са изменама и допунама из 1977. године. Правилима је предвиђено да „затворенички рад не сме бити мучитељске природе“. Сва осуђена лица треба да учествују у радном процесу, зависно од њихових физичких и менталних способности које треба да одреди здравствени радник.

Према тексту Правила, рад у пенитенцијарној установи треба да омогући осуђеном лицу да касније, на слободи, обезбеди сопствену егзистенцију, путем тог или сличног рада, односно, рад у затвору треба да служи припреми затвореника за његов рад на слободи. Зато осуђено лице, кроз процес рада, треба да стекне одређене квалификације које ће моћи да користи у раду на слободи. Рад треба да омогући затворенику да води частан живот после пуштања на слободу.

Правила даље предвиђају:

Осуђена лица треба да имају могућност бирања врсте посла у границама својих могућности не реметећи при томе дисциплину и захтеве администрације

Организација и методи, који се примењују на раду у пенитенцијарној установи треба да буду што сличнији раду ван установе, у циљу припреме осуђеног лица на услове нормалног живота. Према УН минималним правилима поступања са осуђеницима основни принципи рада као терапије су:

- начело које се односи на интегрисаност осуђеничког рада у привредну активност државе
- начело обавезности, радна терапија као право осуђеника;
- начело радне терапије као професионалне орјентације;
- начело једнаких услова рада осуђеника

³⁴ Op. cit. (З. Сулејманов) 172-173 стр.

- начело награђивања

Интереси осуђеног лица и њиховог стручног оспособљавања не треба да буду подређени стицању профита од осуђеничког рада.

Индустријски погони и пољопривредна добра у пенитенцијарној установи морају бити под непосредним руководством управе затвора и не смеју се предати на руковођење приватним уговарачима.

Затвореници морају уживати исту заштиту на раду као и слободни радници. У случају повреде на раду или професионалне болести, затвореници се обештећују исто као и радници на слободи.

Максимум дневног и недељног радног времена треба да буде одређен законом или административним прописима, у складу с одредбама домаћег законодавства о радном времену радника на слободи. Осуђена лица имају право на један слободан дан у недељи и треба да имају довољно слободног времена за учење и друге активности, које су потребне за друге облике третмана и њихову рехабилитацију.

За рад затвореника треба утврдити „праведан систем награђивања“. Они један део зараде треба да троше за подмирење личних потреба, а да други део шаљу својој породици. Такође, важан је део који се ставља на штедњу, како би поступак постпеналне помоћи, екстерног типа, било лакше и успешније спроведен по опусту из установе.³⁵

Европска затворска правила³⁶ у чл. 71 предвиђају да се осуђенички рад треба да се сагледа као позитиван елемент у третману, обуци и институционалном управљању“. Од осуђених лица се може захтевати да раде, у складу с њиховим физичким и менталним могућностима, које је претходно утврдио лекар.

Темељна начела поступања са затвореницима усвојена су на Генералној скупштини Уједињених нација 14. децембра 1990. године, резолуцијом 45/111. У члану 8. ових начела истиче се да се затвореницима морају обезбедити услови за обављање сврсисходног и плаћеног рада, који ће им омогућити успешан повратак на тржиште рада у својој земљи, као

³⁵ Op.cit. (Д. Атанацковић) 124-125 стр.

³⁶ Article 71-76. of The European prison rules, Revised European version of the standard minimum rules for the tretment of prisoners.

и финансијску подршку њима и њиховој породици. Поред тога, важно је створити подстицајно окружење и укључити различите заједнице и друштвене институције, како би процес поновне интеграције бивших осуђених у друштво протекао у што повољнијим условима.³⁷

Начини организовања рада осуђеника разликују се од државе до државе, а те разлике зависе од укупног друштвено-политичког система, нивоа економског развоја, као и усвојеног модела извршења затворске казне и схватања о улози рада у васпитној функцији казне.

Одељење за економска питања Уједињених нација је још 1955. године класификовало системе рада у затворима у две основне категорије — у зависности од тога да ли је приоритет у организовању рада стављен на интерес државе или приватног сектора. У случајевима где доминира јавни интерес, рад затвореника се обавља у оквиру државних система као што су: рад за државу, рад за потребе јавних служби, укључивање у јавне инфраструктурне пројекте, као и рад у предузећима изван затвора.

С друге стране, у системима који су више оријентисани на приватни интерес, присутни су модели као што су: систем закупа затвореника, систем рада по уговору и систем производње по јединици производа.

Модел рада за државу је најшире заступљен широм света. У њему држава организује производњу унутар казнено-поправних установа и сама управља пласманом произведених добара. Варијанта рада за потребе државе подразумева производњу добара и услуга намењених јавним службама и институцијама. Јавни радови укључују активности попут изградње мостова, путева, брана или исушивања мочвара. Рад у локалним предузећима подразумева укључивање затвореника у посао ван установе, при крају њихове казне, како би се олакшао њихов прелазак у живот на слободи.

У системима који фаворизују приватни интерес, организација рада је под контролом управе затвора, како је то прописано и Европским затворским правилима (члан 73). Систем закупа функционише тако што држава уступа одређен број затвореника приватном послодавцу, који управља њиховим радом и надгледа их. За то послодавац плаћа фиксни

³⁷ Збирка међународних докумената о извршавању казне затвора документи УН, 2010

износ држави. Ови затвореници током дана раде ван затвора, али се ноћу враћају у установу. Овакав модел је финансијски веома повољан за државу

Основно питање, које се поставља у пенолошкој литератури, везано је за постојање или непостојање принуде у осуђеничком раду, примењене према осуђеном лицу у казнено-поправној установи. Одговором на питање да ли је рад право или обавеза осуђеног лица, стиче се представа о правној природи осуђеничког рада, а самим тим и о његовом карактеру.

У литератури се углавном издвајају три варијанте односа према осуђеничком раду: рад као обавеза, рад као право и обавеза и рад као право без обавезе. Ако се рад третира као право осуђеног лица, то значи да осуђено лице самостално доноси одлуку о томе да ли ће прихватити или одбити да га врши. С друге стране, тамо где је рад обавезан, осуђена лица су дужна да раде, све време издржавања казне затвора.

Систем уговора омогућава да затвореници раде за приватног послодавца, који обезбеђује опрему и сировине, и сам организује процес рада и контролу. У систему рада по јединици производа, приватни послодавци наручују од затвора одређене производе, снабдевајући установу сировинама, али не учествују директно у раду нити имају контакт са затвореницима. Производњу у потпуности организује установа.

Када је реч о раду затвореника, постоји неколико значајних питања која се тичу његове суштинске природе, начина награђивања и избора радног места. Једна од кључних дилема која се често јавља у пенолошкој литератури односи се на постојање или одсуство принуде — односно, да ли се рад намеће затвореницима као обавеза или им се нуди као могућност.

Одговор на питање да ли је рад право или обавеза затвореника одређује и правну природу самог рада. Три су основна става која се у литератури издвајају: рад као искључива обавеза, рад као комбиновано право и обавеза, и рад као право без обавезе. Ако се рад схвата као право, затвореник има слободу да одлучи да ли жели или не жели да ради. Уколико се рад прописује као обавеза, онда затвореници морају да раде током целог периода издржавања казне.

У већини европских земаља, рад затвореника је законски обавезан, мада у неким државама постоје изузеци — на пример за осуђене на кратке казне или политичке

затворенике. Тако, у савезној држави Аризони (САД), затворска казна која траје неколико дана може се комбиновати са обавезним радом. У тим случајевима затвореник свакодневно борави у затвору, осим недељом, док се рад односи искључиво на активности које доприносе његовом професионалном усавршавању.³⁸

Рад затвореника се у неким земљама, попут Шведске, Норвешке, Данске и Србије, истовремено третира као и право и обавеза. Аутори хуманистичке оријентације често доводе појам „обавезног рада” у везу са принудним радом из прошлих историјских периода, што је често неосновано. Треба имати на уму да се ресоцијализација осуђених одвија у околностима ограничене слободе, и да је рад у том контексту средство и метод васпитно-корективног процеса.

Уместо да се задржавамо на теоретским расправама, важније је скренути пажњу на реалну и сталну опасност од искривљавања суштине затворског рада и његове могуће злоупотребе. Ова опасност проистиче из разумљиве потребе друштва да рад затвореника буде продуктиван и економски исплатив, што са собом носи ризик да се тај рад преобликује у вид експлоатације.

У оквиру активности Међународне организације рада (МОР), једна од редовних тема јесте природа затворског рада, нарочито у контексту спречавања облика принудног рада. Према ставовима ове организације, неке групе становништва су посебно угрожене када је у питању ова врста експлоатације — пре свега жене, деца и осуђена лица. Управо се у области затворског рада појављују нека од најтежих моралних и политичких питања модерних држава.

Ове дилеме углавном се односе на два аспекта: први се тиче ангажовања осуђених лица у приватним предузећима, а други — увођења обавезног рада као вид одговора на антисоцијално понашање.

Многе државе теже приватизацији рада у затворима, било у пољопривреди, производњи разне робе, компјутерске опреме или чак услужним делатностима попут резервација авио-карти. У Сједињеним Америчким Државама, током последњих двадесет година, порастао је број приватних затвора у којима је дозвољено склапање уговора за

³⁸ Arizona state legislature, <http://www.azleg.state.az.us/>

затворски рад. Званични подаци показују да се око 77.000 осуђених — односно приближно 4% укупне затворске популације — налази у установама у власништву или под управом профитно оријентисаних приватних корпорација.³⁹ Иако федералне власти САД не подржавају развој приватних затвора или рад затвореника за приватне компаније, чак тридесет држава је од 1990. године донело прописе који дозвољавају уговарање затворског рада за приватне наручиоце. Међутим, Конвенција МОР-а о принудном раду у члану 6 јасно наводи да такав рад мора бити под директним надзором државне власти, те да осуђеници не смеју бити дати на располагање приватним компанијама, удружењима или појединцима.⁴⁰

Проблем настаје јер је осуђеницима већ одузета слобода, што их чини нарочито рањивима — ангажовање у приватном сектору може лако прећи границу и постати облик експлоатације, у коме је било каква слободна одлука затвореника доведена у питање.

Пример Кине илуструје овај проблем — понашања попут крађе, преваре или коцкања третирају се као антисоцијална и кажњавају принудним радом. У оквиру програма „рехабилитација кроз рад”, око 240.000 затвореника пролази кроз овакве мере, од којих већина проведе у установама приближно годину дана.⁴¹

Постоје знатна одступања у начину на који се третира питање накнаде за рад затвореника. У теорији и пракси постоје три основна приступа:

1. Затвореницима је законом гарантовано право на правичну новчану накнаду, као и свим другим радницима.
2. Накнада се не даје по аутоматизму, већ као погодност, под одређеним условима.
3. Рад затвореника се не сматра основом за било какву новчану надокнаду.

Ипак, већина пенолога и теоретичара се слаже да затвореници треба да буду адекватно награђени за свој труд. Та накнада им омогућава да допринесу свом издржавању

³⁹ Forced labour Convention, Convention No. 29 concerning forced labour, adopted on June 1930 by the general conference of international labour organization at its fourteenth session.

⁴⁰ Stopping forced labour, international labour conference, 89th session 2011, Report I B international labour office, Geneva <http://www.ilo.org/declaration>

⁴¹ M. Busse and S. Braun *Trade and investments effects on forced labour. An empirical assesment*, International labour review, Vol 142 (2003) No. 1 ProQuest education journals P- 49-71

у установи, задовоље основне потребе, помогну породици и приштеде средства која ће им користити по изласку на слободу. Такође, она представља и симболичну компензацију за штету коју су починили.

Међутим, остаје питање — колико је „правична” накнада? Неке земље се одреде за симболичне износе, друге користе модел дневница или награде по комаду произведене робе. У већини европских држава, примењују се различити критеријуми као што су професионалне способности осуђеног, његово понашање и квалитет обављеног посла.⁴² Обавеза да свако осуђено лице буде радно ангажовано отвара низ питања везаних за организацију производње унутар затвора. Такве производне јединице често не могу да достигну просечну продуктивност индустријског сектора. Понекад се дешава да више осуђеника буде распоређено на исто радно место, што умањује ефикасност.

Структура радне снаге у затворима није усклађена са потребама националне привреде — она зависи од случајности профила осуђених и не одговара увек индустријским стандардима. При распоређивању на посао, узимају се у обзир психофизичке способности, здравствено стање и друге личне карактеристике. Кључну улогу у томе имају стручне службе које, на основу процена при пријему осуђеника, одређују за који посао је најпогоднији — при чему се понекад технички захтеви конкретног радног места занемарују.⁴³

У напреднијим државама посебна пажња се посвећује затвореницима који никада нису били запослени (тзв. „*inmates with history of chronic unemployment*”). За њих се креирају специјализовани програми који почињу са евидентирањем броја таквих лица, и условима под којима би могли бити условно пуштени. Истовремено, обезбеђују се подршка и услуге потребне да би им се омогућио што успешнији повратак у друштво након одслужења казне.⁴⁴

Развијање радне навике код осуђеног лица и што успешније спровођење овог облика третмана је важно у толикој мери да се у развијеним државама света посебна пажња указује

⁴² Op. cit. (З. Сулејманов) стр. 179.

⁴³ Рајка Млађеновић-Купчевић, *Криминологија*, 1997. Факултет криминалистичких наука, Сарајево, стр. 156.

⁴⁴ Р. Маскимовић, *Специфичности радног процес у условима извршења кривичних санкција у односу на организовани процес ван КПУ*, Пенолошки гласник Београд VIII, бр.1-2/1985, стр 26-27

осуђеним лицима који никада нису били запослени. Наиме, тада се примењују посебни програми поступања. Њима је обухваћено најпре утврђивање броја оних који нису радили и услова везаних за њихов условни отпуст. Такође, треба омогућити осуђеном лицу да користи све неопходне услуге оних служби које би му као лицу без икаквог радног искуства омогућиле успешан повратак у заједницу.⁴⁵

7. РАД ОСУЂЕНИКА У ЗЕМЉАМА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Након распада Савезне федеративне републике Југославије формиране су нове независне државе. С обзиром да су сада независне државе чиниле јединствену државу подразумева се да су имале јединствени правни систем и правну уређеност. Међутим рад осуђених лица, поступање са њима, поступак ресоцијализације у пенитенцијарним установама и реинтеграције се разликују између ових држава.

7.1. Рад осуђеника у Словенији

У Републици Словенији, радно ангажовање осуђених лица представља важан део процеса рехабилитације, стручног оспособљавања и успешне ресоцијализације. Ова област је детаљно регулисана Законом о извршењу кривичних санкција, који је ступио на снагу 29. септембра 2006. године ("Урадни лист РС", бр. 110/06). За спровођење радног третмана задужене су пенитенцијарне установе у сарадњи са Управом за извршење кривичних санкција, уз обавезу поштовања важећих међународних стандарда.

Основа радног ангажовања је пун радни ангажман у складу са физичким и менталним способностима осуђеника (чл. 45). Затвореницима који редовно обављају свој посао без неоправданих изостанака, гарантована су сва радна права, у складу са општим прописима за слободне раднике.

Пре распоређивања на радне задатке, обавезан је лекарски преглед. Он може бити изостављен само уколико је осуђеник био запослен до шест месеци пре ступања на

⁴⁵ Chapter 501. Texas, Government Code, Inmate welfare, Subchapter A. General Welfare provisions
<http://www.capitol.state.tx.us/statutes/docs/GV/content/htm/gv.004>

издржавање казне. Прегледи служе да се утврде психофизичке способности како би се избегло упошљавање на пословима са повећаним ризиком по здравље (чл. 46).

Трошкове здравствених прегледа сноси казнено-поправна установа или привредни субјект који ангажује осуђенике (чл. 47). Ово је омогућило ширење сарадње са приватним сектором у оквиру савремених модела запошљавања у затворима.

Распоређивање на рад се врши у складу са способностима осуђеника и организационим могућностима установе. Када услови то дозвољавају, узимају се у обзир жеље осуђеника (чл. 48). Они који се образују по акредитованом програму могу имати скраћено радно време (чл. 49), док осуђени за злоупотребу професије не могу бити распоређени на сродне послове (чл. 50).

Изван редовног радног времена, дозвољен је додатни рад до два сата дневно на пословима неопходним за нормално функционисање установе (чл. 51).

Закон предвиђа могућност ангажовања осуђеника ван установе, и то већ у првих шест месеци издржавања казне, уколико то дозвољавају програм третмана и процена ресоцијализације (чл. 52). Рад се реализује на основу уговора са спољним послодавцем, којим се детаљно уређују услови, права и обавезе (чл. 53).

Основица за обрачун плате осуђеника износи 25% од плате службеника у државним органима (чл. 54). Ова разлика се правда чињеницом да установа обезбеђује смештај, исхрану, здравствено и пензијско осигурање, као и осигурање од повреда на раду.

Министар правде, у сарадњи са ресорним министром, прописује критеријуме за оцену рада – узимају се у обзир обим и квалитет посла, услови рада и уштеде које осуђеник остварује. На основу тога, плата може бити коригована нагоре или надолу. У случају привремене спречености за рад, осуђеник нема право на накнаду, док се током годишњег одмора исплаћује просечна зарада из претходног периода (чл. 55).

Особа која ради најмање шест месеци има право на годишњи одмор у трајању од 18 до 30 радних дана, у зависности од више фактора (чл. 56). Ту спадају однос према раду, сложеност и услови рада, ангажовање у програмима третмана, као и здравствене и социјалне околности. Одмор се може користити у деловима, уз најмање један део од 12

узастопних радних дана. Ако се током одмора разболе, осуђеници имају право на паузирање одмора. Уколико одмор користе унутар установе, обезбеђује се простор и услови за разоноду и опоравак.

Од зараде осуђеника, 20% се издваја на обавезну штедњу. У складу са програмом третмана, управник може одобрити коришћење дела те штедње током издржавања казне. На ову одлуку није дозвољена жалба (чл. 57).⁴⁶

7.2. Рад осуђеника у Републици Хрватској

Рад затвореника у Републици Хрватској регулисан је Законом о извршавању казне затвора (ЗИКЗ), који је до сада више пута мењан и допуњаван, прилагођавајући се савременим кривичноправним, друштвеним и међународним стандардима. Питање радног ангажовања осуђеника посебно је уређено у 12. глави овог закона (чланови 80–90), а сам закон се ослања на темељне принципе: људско достојанство, сврху казне и ресоцијализацију. Решења донета у хрватском законодавству прате опште смернице Савета Европе, препоруке УН (Посебно стандардне минималне норме за поступање са затвореницима – тзв. Манделине правила), као и праксу земаља ЕУ.

Закон прописује да затвореници имају право на рад, у складу са здравственим стањем, образовањем, интересовањима, могућностима установе и другим околностима. Ово значи да рад није само привилегија коју затвореник може добити ако испуњава неке услове, већ је третманска мера – средство ресоцијализације и постепене реинтеграције у заједницу.

Рад се, по закону, организује тако да што више подсећа на радне услове на слободи. То укључује поштовање радног времена, одмора, безбедности на раду, права на накнаду и подстицаје. Затвореник се може упослити унутар установе, али и ван ње, што представља важан искорак ка отворенијем моделу пенологије.

Према званичним подацима Управе за затворски систем Републике Хрватске, свега око 30–35% затвореника буде радно ангажовано током издржавања казне, што указује на структурна ограничења пенитенцијарног система: недостатак послова, лоша техничка

⁴⁶ Правилник о извршењу казни затвора Републике Словеније "Урадни лист РС", број 110/06.

опремљеност, ограничени број спољних послодаваца и понекад недовољна мотивисаност затвореника, нарочито у случају кратких казни.

У пракси се затвореници најчешће ангажују на пословима одржавања установе, у кухињи, перионици, радионицама, као и у пољопривредним газдинствима при затворима (нпр. Лепоглава, Пожега, Глина). Мали број затвореника добија прилику да ради код спољних послодаваца, што је правно могуће само под строгим условима (лични пристанак, одобрење управе, погодна казна).

Законом је прецизно уређено како се одређује висина накнаде за рад. Основица је 20% од бруто основице за плате државних службеника, што чини износ релативно скромним, али ипак важним стимулансом. Затвореници добијају и до 30% укупне зараде у виду обавезне уштеђевине, која им се исплаћује након отпуста – механизам који треба да помогне почетак новог живота.

Посебан значај има и институт награде: затвореници који се истакну у раду могу добити посебне стимулације, а често и бенефиције у третману (нпр. одобравање наградних отпуста, прелазак у отворенији облик извршења казне и слично). Пракса показује да радници имају бољи дисциплински досије и чешће буду корисници програма условног отпуста.

Затвореници који издржавају казну до шест месеци, уколико нису осуђени за тежа кривична дела и ако им није изречена забрана обављања послова, могу наставити да раде код претходног послодавца или у оквиру сопствене делатности. Ова одредба има снажан ресоцијализациони потенцијал и сведочи о жељи законодавца да се омогући што бржа и мање деструктивна реинтеграција.

Закон предвиђа и могућност да затвореник обавља самосталну делатност унутар установе. У тим случајевима он сам сноси трошкове свог боравка и услова рада. Ова пракса је, ипак, изузетно ретка и захтева висок степен логистичке подршке од установе.

Повреде обавезе из рада (кашњење, неоправдани изостанци, одбијање извршења посла и сл.) кажњавају се умањењем накнаде, премештањем на мање привилеговане послове, па чак и губитком права на рад. То је уједно и дисциплинска мера и средство

очувања радне дисциплине. Спољни послодавци имају обавезу да благовремено обавесте затворску управу о евентуалним проблемима, као и о прекиду радног односа.

Закон препознаје и право затвореника на признање техничких проналазака и унапређења – врло напредна одредба која уважава интелектуални допринос и радну креативност, иако је у пракси ретко примењивана. Исто тако, затвореници имају право на стручно оспособљавање, а ако се обука не може организовати уз рад, добијају новчану накнаду у висини од 25% основице.

Сваки затвореник има право да по отпусту затражи потврду о свом радном ангажману – документ који може бити од помоћи приликом тражења посла након издржавања казне.

Иако закон пружа широк оквир и многе могућности, у пракси се често јављају несразмере: не постоји довољан број радних места, неке установе нису опремљене за радне програме, а сарадња са привредом је недовољно развијена. Такође, често се поставља питање: да ли је рад у затвору заиста добровољан или је индиректно наметнут као „услов“ за добијање повољности?

Иако се у приручницима наглашава да „затвореник ради ако жели“, у стварности, недоступност алтернативних активности и притисци да се добију позитивне процене (нпр. за условни отпуст) могу довести до ситуације у којој рад није аутентичан избор, већ нужност.⁴⁷

7.3. Рад осуђеника у Босни и Херцеговини

Рад осуђеника током издржавања казне затвора у Босни и Херцеговини регулисан је Законом о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера („Службени гласник БиХ“, бр. 22/2016). Глава VIII овог закона детаљно прописује питања у вези са радом

⁴⁷ Приручник за затворенике у Републици Хрватској, Управа за затворски систем, 2005.

осуђених лица, укључујући организацију рада, финансијске ефекте, радно време и накнаду за рад.

У свим казнено-поправним установама у Федерацији БиХ осуђеницима је, у складу са чланом 76. Закона, омогућено радно ангажовање. Разлике међу установама односе се на доступне капацитете за ову врсту активности — неке располажу развијенијом инфраструктуром и привредним јединицама, док друге имају ограничене ресурсе.

Најчешћи облици рада осуђеника обухватају пољопривреду и сточарство. У појединим установама постоје и угоститељски објекти отвореног типа (ресторани, мотели), као и занатске радионице (пекаре, пилане, столарске и браварске радионице). Преко оваквог ангажовања, осуђеници стичу практична знања и вештине, што им може помоћи у ресоцијализацији и лакшој интеграцији по изласку из затвора.

Према проценама, у просеку је радно ангажована око једна трећина затвореника, што зависи од унутрашњих капацитета појединих установа. Закон (чл. 77) прописује да организација рада треба да буде у складу са савременим стандардима, техникама и системима управљања производним процесима.

Финансијски ефекти рада затвореника користе се првенствено за покривање трошкова установа (издржавање лица лишених слободе), и не улазе у буџет БиХ. Заводи су дужни да воде посебну рачуноводствену евиденцију (чл. 78), а расподела прихода врши се у складу са финансијским планом установа.

Радно време затвореника одређује се по истим прописима који важе за запослене у привреди (чл. 79), а заштита на раду мора бити усклађена са прописима који важе у сличним привредним субјектима (чл. 80). Затвореници имају право на осигурање од повреда на раду и професионалних обољења.

Накнада за рад одређује се на основу врсте, обима и квалитета обављеног посла, и износи од једне четвртине до једне половине просечне плате у одговарајућем сектору у БиХ (чл. 82). У случају продуженог, ноћног или рада у отежаним условима, накнада се увећава у складу са прописима или уговором, ако је то повољније по затвореника.

Затвореници имају право да слободно располажу зарадом, а уколико у току издржавања казне остваре проналаске или техничка унапређења, припадају им права у складу са општим прописима (чл. 81). Време проведено у раду може се признати као основ за стицање квалификације, ако то предвиђају важећи прописи.

У случају несреће или обољења повезаног с радом, затвореници имају право на инвалидско осигурање. Предлоге за потребна средства, њихове карактеристике и друге релевантне податке Министарству доставља управник завода, у сарадњи са стручним институцијама. Заводи унутар БиХ координирају активности у циљу уједначавања стандарда (чл. 84).

У Казнено-поправном дому Фоча послује привредна јединица „Дрина“, у оквиру које функционише погон фабрике намештаја смештен у кругу установе. У саставу дома је и пољопривредно добро, лоцирано уз реку Тихотину, где се производе млеко, месо и јаја. На том имању радно је ангажовано око педесет осуђеника.

Установа такође поседује ресторан „Дрина“ и мотел „Бриони“, који функционишу као објекти отвореног типа. Поред ових активности, осуђеници изводе и услужне радове (грађевинске радове), по уговору између затвора и наручиоца.⁴⁸

7.4.Рад осуђеника у Републици Северној Македонији

Право на рад осуђених лица у Републици Северној Македонији уређено је Законом о извршењу санкција („Службен весник на Република Македонија“, бр. 2/06 и 57/10). Питања радног ангажовања обрађена су у поглављу VII овог закона, које се бави правом на рад, накнадама, одморима и осталим правима која произилазе из рада у казнено-поправним установама.

Рад осуђених лица организује се у складу са њиховим физичким и психичким способностима, које процењује лекар установе. Приликом распоређивања на рад, узимају се у обзир финансијске могућности установе и жеља осуђеника да обавља одређене послове

⁴⁸ Х. Чолић, В. Врањ, *Увод у Пенологију и извршно кривично право Босне и Херцеговине*, 2011. Сарајево

(чл. 113). Рад се, по правилу, организује у оквиру економске јединице затвора, док осуђеници који се налазе у отвореном одељењу могу радити и ван установе.

Осуђеници у полуотвореном режиму могу повремено радити изван затвора, уз услов да буду под надзором правног лица са којим установа има уговор, као и да то лице испуњава прописане техничке услове.

Посебно је регулисано право осуђених лица на рад у правним лицима у којима су били запослени пре издржавања казне — уколико је казна до шест месеци и дело није у вези с послом који обављају. Сагласност у том случају даје директор Управе за извршење санкција, који потписује уговор са правним лицем и обезбеђује писмену сагласност осуђеника (чл. 114).

Пуно радно време износи 40 часова недељно, али може бити продужено у складу са законом. Осим тога, осуђеници могу додатно радити до два сата дневно на пословима одржавања у затвору. Они који похађају основно или средње образовање раде по скраћеном радном времену (чл. 115).

Осуђеници имају право на накнаду за рад, која зависи од врсте посла, обима и квалитета продукције, стручности, обуке и доприноса у смањењу трошкова. На ову накнаду се не плаћају порези и доприноси. Министарство правде ближе уређује правила о накнадама, наградама и минималним износима за затворенике који не раде без своје кривице (чл. 116).

Особа неспособна за рад услед болести има право на накнаду у складу са прописима о здравственом осигурању. Уколико нема других средстава, установа је дужна да обезбеди основна средства за личне потребе (чл. 117).

Од укупне зараде, 70% осуђеник може користити током казне, док се 30% депонује и исплаћује по отпусту или, на захтев, члановима породице (чл. 118).

Осуђеник који током издржавања казне оствари проналазак или техничко унапређење, има право на накнаду у складу са општим прописима (чл. 119). Радне просторије и радионице морају бити савремено опремљене, уз поштовање стандарда

заштите животне средине, посебно када је реч о загађењу земљишта, воде и ваздуха (чл. 121).

Заштита на раду је обавезна и мора бити у складу са важећим прописима. Осуђена лица имају право на инвалидско и пензијско осигурање, као и здравствену заштиту. Осигурани су и од повреда на раду или професионалних обољења (чл. 122).

Осуђеници који су радили више од шест месеци, укључујући и време проведено на лечењу од повреда или професионалних болести, имају право на годишњи одмор. Одмор се реализује у посебним просторијама у затвору и организује тако да омогући одмор, рекреацију и опуштање. Током одмора, исплаћује се пуна накнада као да је затвореник радио (чл. 120).

7.5.Рад осуђених лица у Републици Црној Гори

Према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција Републике Црне Горе из 1994. године (објављен у „Службеном листу РЦГ“, бр. 25/94, 29/94, 69/2003 и 65/2004, и „Службеном листу ЦГ“, бр. 32/2011), члан 37. прописује да се врста радног ангажмана осуђеном лицу одређује у складу са његовим психофизичким способностима, стручном спремом, али и потребама установе, посебно када је реч о одржавању реда и дисциплине. Приликом смештања у пријемно одељење, осуђеници имају прилику да се изјасне о томе да ли желе да буду радно ангажовани, а ту одлуку могу током издржавања казне и променити.

Основано право осуђених лица на накнаду за рад предвиђено је законом, и то у висини од најмање 50% гарантоване зараде у држави. Ипак, Правилник о кућном реду за извршење казни затвора у ЗИКС-у прописује нижу минималну надокнаду — 30% од минималне зараде, што представља очигледно одступање од закона и правно неприхватљиво умањење права осуђеника.

Они који су заинтересовани за рад, у већини случајева не чекају дуже од месец или два на прво ангажовање. Међутим, капацитети за радно ангажовање су ограничени, па велики број затвореника ипак остаје без прилике да ради, што доводи до тога да у једној затворској соби, у којој обично борави четири до шест особа, у просеку раде један или два затвореника. То је у потпуној супротности са европским затворским стандардима, који наглашавају

обавезу затворских управа да омогуће довољно корисних радних активности за све осуђенике.

Радна ангажовања се најчешће одвијају у радионицама као што су столарска, лимарска, браварска, фризерска или резбарска, али и на пословима редара, баштована, помоћног кухињског особља или у пољопривредним активностима у оквиру „економије“ затвора. Последњих година уведене су и нове радионице — електричарска, аутомеханичарска и металостругарска.

Ограничене могућности за ангажовање затвореника на рад препознају и запослени у Сектору за третман. Многи осуђеници се ангажују периодично, на пример на грађевинским пословима унутар затвора, што представља више привремену него системску праксу. За поређење, у хрватским затворима радно је ангажовано више од 83% осуђених, у Енглеској и Данској тај проценат је преко 68%, што указује на велики простор за унапређење система у Црној Гори.

У управи се често помиње идеја о проширењу и осавремењивању производних капацитета, што би било од вишеструке користи. Некада је фарма унутар затвора у Подгорици располагала са преко 10.000 кока носила, а јаја су се продавала на градским пијацама. Данас, та фарма више није у функцији, јер је процењено да није економски исплатива. Иако је изграђен један мањи пластеник, капацитети нису у пуној мери искоришћени, иако има довољно простора за пољопривреду и проширење фарме. Влада би требало да иницира израду бизнис плана, евентуално у сарадњи са правним и економским факултетима, како би се развиле одрживе и профитабилне производне делатности.

У затвору у Бијелом Пољу, у којем осуђени издржавају казне до шест месеци, радно је ангажовано између 20 и 30 особа, и то искључиво из полуотвореног одељења у ком борави око 50 осуђеника. То значи да је проценат радне ангажованости у овом затвору чак нижи него у Подгорици. Радна места су углавном унутрашњег карактера: редари, баштовани, радници у кухињи, кантини, као и мајстори — бравари, водоинсталатери и молери.

С обзиром на потражњу за грађевинским материјалом у северном делу земље, предлаже се набавка машине за производњу бетонских блокова, што би омогућило проширење радног ангажовања затвореника кроз делатност која има тржишни потенцијал. Да би се овај план

реализовао, потребно је обезбедити сарадњу са откупним предузећем и разјаснити планове о реконструкцији затвора који су претходно стопирали ову иницијативу.

Што се тиче висине накнаде за рад, закон јасно прописује минимум од 50% минималне зараде у случају испуњене радне норме и броја сати, али Правилник у том погледу није усклађен са законом. Уместо да потврди ову законску одредбу, он предвиђа минималну накнаду од свега 30%, што је незаконито умањење права и тражи хитну ревизију. Зараде варирају — од 20 до 100 евра месечно, у зависности од врсте и обима посла. Примерице, редари добијају око 36 евра, док квалификовани мајстори, као што су бравари или столари, могу зарадити и до 100 евра.

Према Правилнику, осуђеници смештени у отвореним одељењима имају могућност рада ван затвора, али у пракси, пошто таква одељења не постоје, нико није радно ангажован изван установа. Упркос томе што је ова пракса постојала раније, данас је напуштена. У другим земљама, попут Босне и Херцеговине, у КПЗ Мостар 18 осуђеника је било радно ангажовано ван затвора по уговору са приватним предузећима. Црна Гора би требало да обнови ову праксу и успостави партнерства са послодавцима, чиме би се допринело успешнијој ресоцијализацији и стицању радних навика, како током, тако и након издржане казне.

Посебан проблем представља положај осуђеница. Закон ни у једном члану не прописује третман жена у погледу рада, што указује на институционалну родну неравноправност. Савет Европе и Комитет за спречавање мучења (ЦПТ) више пута су истицали да жене морају имати приступ истим активностима као и мушкарци. Ипак, реалност показује другачију слику — женама се углавном нуде традиционално „женски“ послови као што су шивење или ручни радови, а у последње време чак ни ти послови нису доступни.

У време једне од посета ЦПТ-а, радно је било ангажовано свега десет од укупно 32 жене, при чему су њих седам радиле као кафе куварице, у вешерају и магацину, а остале су одржавале хигијену унутар павиљона. Такав степен и врста ангажовања представља озбиљан облик дискриминације. Иако је у току реконструкција кухиње у којој ће бити запослене неке од осуђеница, неопходно је обезбедити већи број и разноврснијих радних места, која одговарају савременим стандардима једнакости и достојанства.

7.6. Рад осуђеника у Републици Србији

Позитивно законодавство Републике Србије питање рада осуђених лица, током издржавања казне затвора, регулише одредбама Закона о извршењу кривичних санкција ("Службени гласник РС", број 55/2014 и 35/2019), али и законима из области рада.

Закон прописује да осуђена лица имају право да раде, и да им припадају права по основу рада. Такође, одредбама овог закона, рад осуђеника је дефинисан као саставни део програма поступања, с циљем стицања, одржавања и повећања радних способности, радних навика и стручних знања осуђеника. За време извршења програма, осуђена лица су у обавези да испуњавају радне задатке и обавезе (члан 98). Рад осуђених лица мора бити сврсисходан и не сме бити понижавајући ни у једном сегменту.

Постизање остварења економске користи, не сме штетити испуњењу сврхе издржавања казне затвора и програма поступања, тј. оспособљавање за живот на слободи и ресоцијализацију осуђеника (члан 99). Затвореницима се врста посла, који ће да обављају у пенитенцијарној установи, одређује у складу са психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама и израженим жељама осуђеног, као и према могућностима казнено-поправне установе. Стручни тим пенитенцијарне установе задужен је за евалуацију психо-физичких способности осуђених лица (члан 100).

После измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција из 2014. године, постоји могућност радног ангажовања осуђеника, како у установи, тако и ван установе. Уређење, организација и начин рада затвореника у казнено-поправним заводима, треба да су што сличнији условима, начину и уређењу рада изван завода. Конотација да, пенитенцијарној установи припада накнада за рад осуђених лица изван установе, има један савремени позитивно - правни призвук, и тенденцију за ангажовањем рада осуђеника под уговором (члан 101).

Директор Управе за извршење кривичних санкција, може, на молбу осуђеног лица, које је први пут осуђено на казну затвора до шест месеци, одобрити да за време издржавања казне затвора, осуђено лице обавља послове на радном месту на коме је било запослено у време припрема налога за издржавање казне, ако за то постоје оправдани разлози. Један од

услова је да кривично дело, за које је осуђеник осуђен, није у вези са пословима које ће наставити да обавља (члан 102).

Радно време затвореника може трајати до 40 часова недељно, а може трајати и дуже, према правилима одређеним законом. Исто тако, осуђена лица имају право да се образују за време издржавања казне, и тада раде сразмерно краће радно време. На пословима одржавања чистоће и другим пословима, неопходним за функционисање пенитенцијарне установе, осуђено лице може бити ангажовано још само два сата, преко пуног радног времена (члан 103).

Рад осуђених лица се не урачунава у радни стаж, што је према мишљењу стручњака један пропуст јер се на тај начин онемогућава осуђеницима да остваре пун капацитет својих права из радног права током издржавања казне затвора (члан 104).

Осуђено лице има право на накнаду за рад, која се исплаћује једном у месец дана, а која износи најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим што се рад дужи од пуног радног времена, увећава за 50%. (члан 105) Директор Управе за извршење кривичних санкција одређује висину накнада и награда за рад, док управник пенитенцијарне установе одређује које осуђенике ће наградити за успехе на раду (члан 106).

Осуђено лице може слободно располагати својом накнадом и наградом за рад, а такође може одређени део оставити на штедњу која се по одобрењу управника установе за издржавање кривичних санкција, може користити за потребе осуђеника или његове породице (члан 107).

Такође, затвореницима припада право на годишњи, дневни и недељни одмор, у складу са општим прописима. За време годишњег одмора осуђеник прима накнаду за рад као да ради (члан 109). Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно општим прописима. Члан 112 прописује да се ближи пропис о раду осуђених лица и њиховим правима на основу рада, доноси министар задужен за послове правосуђа.

8. ОПИС ЕМПИРИЈСКОГ ИСТРАЖИВАЊА

8.1. Предмет и циљ емпиријског истраживања

Сврха радног третмана, као и основна функција сваке пенитенцијарне установе јесте постизање ефикасне ресоцијализације осуђених лица, односно њихово оспособљавање за друштвено прихватљив облик понашања након отпуста из установе.

По пријему осуђеног у установу за извршење кривичних санкција, на основу стручне процене његове личности и кримогених фактора који су утицали на извршење кривичног дела, сачињава се индивидуализовани оријентациони програм третмана. Ову процену врши мултидисциплинарни тим сачињен од стручњака различитих профила – педагога, психолога, социјалних радника, правника, лекара и психијатара.

Наведени програм обухвата предлоге за примену васпитних мера у случају малолетних осуђеника, као и андрагошко-педагошке мере у односу на пунолетне особе, укључујући избор метода и облика рада усмерених ка корекцији или елиминацији индивидуалних кримогених фактора. Основни циљ овог програма јесте оспособљавање осуђеног лица за успешну ресоцијализацију и реинтеграцију у друштвену заједницу по истеку санкције. Истовремено, наведене мере служе и као инструмент прилагођавања животу унутар саме пенитенцијарне установе, чиме се олакшава процес адаптације на затворску средину.

Уколико се занемари радни аспект третмана, код великог броја осуђеника, нарочито оних који излазе из установе без материјалних ресурса, сталног смештаја или подршке из примарне социјалне средине, ризик од рецидива значајно се увећава. Наиме, у таквим случајевима често долази до повратка криминалном понашању са циљем обезбеђивања основних егзистенцијалних услова.

Радни третман се у том контексту посматра као облик институционалног третмана који има за циљ смањење ризика од поновног вршења кривичних дела и допринос стварању предуслова за одрживу ресоцијализацију. У стручној и научној литератури, термин „третман“ се користи за обележавање целокупног система мера и активности које се предузимају у односу на осуђена лица током извршења казне лишавања слободе, а са

основном сврхом реализације казнене политике – односно преваспитавања и социјалне реинтеграције осуђених.

Предмет емпиријског истраживања овог мастер рада јесте радни третман у Казнено-поправном заводу у Нишу и то број изражен у процентима радно ангажованих затвореника у заводу као и врста делатности која се обавља у оквиру радног третмана.

Истраживање је вршено у КПЗ Ниш али услед недостатка тражених информација од стране пенитенцијарне установе у којој је истраживање вршено аутор није успео да потврди све хипотезе овог мастер рада.

8.2. Хипотезе истраживања

Хипотезе мастер рада:

1. Највећи број осуђених лица у Републици Србији је радно ангажовано у пенитенцијарним установама;
2. Највећи број радно ангажованих осуђеника у Републици Србији се бави металуршким пословима;
3. Друга најзаступљенија делатност радно ангажованих осуђеника је пољопривреда;
4. Већина затвореника након одслужене казне наставља да се бави истом врстом послова коју су практиковали у пенитенцијарним установама;
5. Велики број осуђених лица први пут обавља одређене делатности у пенитенцијарним установама.

Услед немогућности прибављања свих потребних података за потврђивање хипотеза, на основу доступних могу потврдити само прву постављену хипотезу, односно да је највећи број затвореника радно ангажовано. Према добијеним подацима готово 54% осуђеника обавља одређени рад у КПЗ Ниш. Даље, друга и трећа хипотеза нису потврђене будући да се на основу добијених подата може закључити да је најзаступљенија делатност међу затворском популацијом управо обављање пољопривредних послова, док је тек на четвртм месту металска производња. Четврта и пета хипотеза мастер рада су такође непотврђене услед недостатака потребних података.

8.3. Методи добијања података истраживања

За потребе прибављања емпиријских података за израду рада аутор се дописом обратио Казнено-поправном заводу у Нишу. Допис је био усмерен на прибављање података о томе колико је затвореника укупно радно ангажовано, које делатности обављају радно ангажовани затвореници, да ли се први пут сусрећу са делатношћу коју обављају и да ли затвореници настављају са бављењем исте врсте делатности коју су обављали у оквиру радног третмана и након одслужене казне затвора.

Добијени подаци су релевантни и односе се на стање у пенитенцијарној установи на дан достављања података, односно 18. јуна 2025. године. Аутор је поднео молбу надлежној служби у пенитенцијарној установи и добио повратну информацију од Управе за извршење кривичних санкција, КПЗ Ниш, Службе за обуку и упошљавање при Министарству правде у виду обавештења бр 051-4021/2025-05 од 18.06.2025. године. Добијени подаци се односе на целокупну затворску популацију у Казнено-поправном заводу у Нишу.

8.4. Анализа добијених података

Аутор није добио све тражене податке због невођења евиденције истих у служби којој се обратио те ће у наставку рада бити презентовани само добијени подаци.

Од укупне осуђеничке популације која је актуелно у статусу спровођења програма поступања (а процењена као радно способна, ограничено способна или неспособна за рад), ангажовано је 54% осуђених лица (процењена као способна за одговарајуће радно ангажовање).

Најзаступљеније делатности у КПЗ Ниш ће бити табеларно представљене:

Ред. бр	Назив делатности
1.	Биљна производња-узгој поврћа, ратарске културе
2.	Сточарска производња

3.	Живинарска производња
4.	Металска производња
5.	Дрвна производња
6.	Бојење и површинска заштита производа од метала и дрвета
7.	Штампарија
8.	Кројачка радионица
9.	Услуге рада осуђених лица (израда каблова за ауто индустрију)
10.	Услуге рада осуђених лица ван завода
11.	Одржавање и поправка машина и металних производа
12.	Одржавање и поправка моторних возила
13.	Постављање и одржавање грејних система
14.	Постављање и одржавање електричних инсталација
15.	Одржавање и поправка електричне опреме
16.	Постављање и одржавање водоводних и канализационих система
17.	Зидарски радови
18.	Молерско-фасадни радови
19.	Постављање подних и зидних облога
20.	Кровни радови
21.	Остали грађевински радови на одржавању објеката

У овом раду теоријска основа заснива се на криминолошко-пенолошком приступу, допуњеном премисама хуманистичке педагогије. Полазећи од ових концепата, настојао сам да утврдим у којој мери се стварно стање, добијено путем података из КПЗ Ниш, подудара са теоријским полазиштима. Услед тога, неопходно је спровести поређење између резултата истраживања и усвојених теоријских оквира. Након анализе прикупљених података и њихове основне статистичке обраде, природно се намеће питање – какав закључак се може извести на основу овог истраживања?

Из оскудно добијених података закључујемо да готово половина затвореника у КПЗ Ниш није радно ангажовано те се поставља питање какву последицу то има на ресоцијализацију и реинтеграцију радно неангажованих затвореника? Претпоставка је да се над таквим осуђеницима примењује неки други програм и третман у циљу постизања ресоцијализације и позитивне промене личности осуђеника али кроз рад сам са теоријског аспекта доказао да је радно ангажовање готово најефикаснији третман јер поред дисциплиновања затвореника, њиме се постижу још и многи бенефити. Уз радну ангажованост у пенитенцијарној установи затвореник стиче стручна знања из појединих радних делатности која му могу помоћи за обезбеђивање егзистенције након одслужења затворске казне. Дакле закључак је да затвореници радно неангажовани у КПЗ Ниш вероватно неће достићу пуну реинтеграцију након одлужене затворске казне и да ће на слободи водити конформистички живот.

9. ЗАКЉУЧАК

Постматрајући целокупан пенитенцијарни систем, рад као облик третмана који се спроводи над осуђеницима заузима веома важно место. Циљ третмана је ресоцијализација затвореника путем развијања социјалних вештина и стицања радне навике и у крајњем његова реинтеграција у друштво. Теоријско изучавање рада осуђеника је значајно за унапређивање целокупног система а са циљем остваривања сврхе кажњавања поготову јер је ова тема изузетно важна у сваком друштву. Социјално стање у нашој држави, нарочито у последњих шест месеци, је изузетно сложено, постоје одређене промене и кризе у друштву

изазване незадовољством грађана. У таквом оркужењу погодна је социјална клима за повишен степен криминалитета и одбацивање друштвено прихватљивог понашања и прибегавања противправним радњама.

Иако лица која су починиоци кажњивих дела често бивају одбачени од стране друштва и постају маргинализовани и одбачени не треба се изгубити из перцепције чињеница да је реч о људима који имају основне друштвене потребе и које је у такву ситуацију довела једна погрешна животна одлука. Казна сама по себи не сме бити циљ казног система једне државе. Да би процес ресоцијализације исходао успехом по окончању казне затвора потребно је инкорпорирати радне и васпитне садржаје кроз обуку и активности упошљавања затвореника.

Шездесетих и седамдесетих година прошлог века у затворски систем Републике Србије полагана су велика очекивања и сматрало се да је радни третман моћан механизам у погледу првенције криминала. Након свега пар година испоставило се да је то веома компликована делатност и да постоји велики број недоумица које се јављају у току спровођења истог. Постало је јасно да је неопходно да се радни ангажман прилагоди личности осуђеника као и сваки други третман што је било тешко изводљиво у пракси због недостатка пре свега радног особља као и осталих капацитета. На штету радног третмана се одражава тзв. криминална инфекција и ефекти призонизације као и перманентна контроверза између надзора, чувања и кажњавања са једне стране и настојања у правцу ресоцијализације са друге стране.⁴⁹

Осамдесетих година долази до поларизације две супротстављене струје и то противника ресоцијализације који верују да је ресоцијализација застарела категорија и ревизиониста који и даље верују у ресоцијализацију засновану на емпиријској евиденцији. Између ових супротстављених страна долази до компромиса који се своди на констатацију да неке форме третмана могу редуковати рецидивизам макар и у извесном степену.

⁴⁹ З. Николић и Л. Крон, *Тоталне установе и депривације: књига о човеку у невољи* 2011, Институт за криминолошка и социолошка истраживања Београд.

Познато је да успех радног третмана затвореника зависи искључиво од његове снаге и воље за ресоцијализацијом као и квалитетом комуникације и кореспонденције између затвореника и установе.

Досадашње искуство у пракси у погледу примене рада у затворима упућује да је рад највише доприносио социјализацији личности осуђеника а посебно је утицао на очување менталног здравља затвореника и на одржавање дисциплине. Без радног ангажовања осуђеника није могуће одржати и успоставити хармоничан однос између менталног здравља и физичких активности у пенитенцијарној установи. Радно ангажовање осуђеника се испоставило као један од делотворнијих третмана осуђеника који утиче како на ресоцијализацију тако и на смањење могућности рецидивизма код осуђеника.

10. ЛИТЕРАТУРА

- С. Консантиновић-Вилић и М. Костић, Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији, Правни факултет Ниш, 2013.;
- G. Stefani, G. Levasseuer I R. Jambu Merlin, Criminologie et Science penitentielle, Pariz, 1976;
- Милан Милутиновић, Пенологија треће допуњено издање, 1985. Београд, савремена администрација;
- К.Водопивец, Криминологија први део, Загреб народне новине, 1966 год;
- K. Harringer, Die Erziehung des jungen Rechtsbrechers in der freiheit, Wurtenbergera;
- Karl Peters Strafprozess: ein Lehrbuch;
- E Johnson, A basic errar: delaing with inmates as though they were abnormal. Federal probation, Washington, 1971.;
- Jean Pinatel, La crise penitentielle, L'Année Sociologique Paris, 1973.;
- G. Tartaljone, La Syesteme penal et penitentielle italien, Bulletin de l administration penitentielle belge, Bruxlles 1962;
- G. Steffani, G. Sevasseur, R. Jambu-merlin, Criminologie et science pénitentielle 1968, Paris;
- Richard R. Korn и Lloyd W. McCorkle, Criminology and Penology, 1959 Holt, Rinehart and Winston;
- H.E. Goppinger, Moglichkeiten und Grenzen einer Resozialisierung mit mitteln der Psychiatrie, Psohologie und Psochotherapie. Bewahrungshillfe, Bonn;

- Тома Живановић, Систем расправа о систему кривичног права и примени у другим правним и ванправним наукама, 1966, САНУ;
- The Journal of Correctional Education 1964, бр. 10;
- У. Винуловућ, Основи и могућности примене колективног облика рада у преваспитној пракси, Пенологија 1977;
- M. Gallmeier, Personlichkeitsforschung und Klassifizierung bei Strafgefangenen, rad u zbirci Wurtenbergera;
- E. Aspelin, N. Bishop, H. Thornlstedt i p. Turnudd, Some developments in Nordic Criminal Policy and criminology, Scandinavian research Council for Criminology;
- Elmer Hubert Johnson, Crime, Correction and Society: Introduction to Criminology, 1964;
- A.M. Favard, Personnalite criminelle et typologie de delinquants-tendance clinique-Referat na 7. међународном конгресу за криминологију, Београд 1973;
- Charles Germain, *Studies in Penology*, 1964, Springer;
- Eliot, M., Злочин у савременом друштву, Veselin Masleša, Sarajevo, 1962;
- F. Ferrante, Enquete psohotechnique er personal penitentiaite Revue internationale de police crininelle, Paris 66-71;
- Ch. Gillieron, Opservation et selection des condamnés. Revue internationale de police criminelle, Paris;
- W. Herrmann, Probleme der Erwachsenbildung in Strafvollzug;
- Ж. Јашовић, значај познавања науке о образовању одраслих за васпитно-образовни рад са осуђеницима, Југословенска ревија за криминологију и кривично право. Београд;
- Ј. Секулић, З. Остојић, Психосоцијални третман починиоца насиља у породици и у партнерским односима;
- Драгана Митрић Аћимовић, Имплементација и евалуација групних форми рада са осуђеницима-студија новосадског случаја. Нови Сад, 2013.;
- Keltner, A. A., Marshall, P. Marshall W. L. The description of assertivness in a prison population, Corrective and Social Psychiatry and jurnal of behavior technology, methods and therapy. 1981;
- Институт за социјолошка и криминолошка истраживања 2018. О програму рада осуђених лица са псима у КПЗ Сремска Митровица, preuzeto sa sajta http://www.iksi.ac.rs/pdf/tekst_kpzsm_resocijalizacija_sr.pdf;
- Н. Петковић и З. Павловић, Злостављање и занемаривање деце у Србији, Београд 2016;
- R.C.Serin, Persistently violent (non-sexual) offenders : A Project proposal, Research Report R-42, Ottawa, ON: Correctional Service of Canada, 1995;

- C. Dowden, Blanchette, K. Serin, R.C., Anger management programming for federal male inmates: An effective intervention, Research report R-82 Ottawa, 1999, ON: Correctional service of Canada;
- S.M. Kennedy, Anger management training with adult prisoners, Unpublished manuscript, 1990.;
- T. Nicholaichuk, A. Gordon, D. Gu and S. Wong, Outcome of an institutional sexual offender treatment program: A comparison between treated and matched untreated offenders, Sexual Abuse: A journal of Research and Treatment, 2000. 12 (2), pp. 149.;
- I. Roman, Effects of the violence prevention program on institutional behaviour and recidivism, Master thesis, 2005. unpublished manuscript;
- F.E. Dunne, Criminal thinking and the reactive instrumental dichotomy: What happens over the course of violent offender treatment? Master thesis, unpublished manuscript;
- E. Roskes, R. Feldman, R. Arrington, M. Lesiher, A model program for treatment of mentally ill offenders in the community, 1999. Community mental health journal;
- R.D. Morgan, D.B. Flora, Treating offenders with mental illness: Research synthesis, Law and human behavior, 2012.;
- M. Vanderloo, R. Butters, ж, Treating offenders with mental illness, Utah criminal Justice center, University of Utah, 2012.;
- Criminal solutions 2011, Program profile: Amity in prison Therapeutic community, <https://www.crimesolutions.gov/ProgramDetails.aspx?ID=54>;
- Обрад Перић, Кривично-правни положај малолетника, Лубљана, 1973.;
- E. Roskes, R. Feldman, A collaborative community-based treatment program for offenders with mental illness, Psychiatric service, 1999.;
- Crime solutions 2011, inmates programs and treatment, преузето са <https://www.crimesolutions.gov/TopicDetails.aspx?ID=31#program>;
- Зоран Сулејманов, Пенологија треће допуњено издање, Скопје 2005.;
- Article 71-76. of The European prison rules, Revised European version of the standard minimum rules for the treatment of prisoners;
- Збирка међународних докумената о извршавању казне затвора документи УН, 2010;
- Arizona state legislature, <http://www.azleg.state.az.us/> ;
- Forced labour Convention, Convention No. 29 concerning forced labour, adopted on June 1930 by the general conference of international labour organization at its fourteenth session;
- Stopping forced labour, international labour conference, 89.th session 2011, Report I B international labour office, Geneva <http://www.ilo.org/declaration>;

- M. Busse and S. Braun Trade and investments effects on forced labour. An empirical assesment, International labour review, Vol 142 (2003) No. 1 ProQuest education journals P- 49-71;
- Рајка Млађеновић-Купчевић, Криминологија, 1997. Факултет криминалистичких наука, Сарајево;
- Р. Маскимовић, Специфичности радног процес у условима извршења кривичних санкција у односу на организовани процес ван КПУ, Пенолошки гласник Београд VIII, бр.1-2/1985.;
- Chapter 501.Texas, Government Code, Inmate welfare, Subchapter A. General Welfare provisions <http://www.capitol.state.th.us/statutes/docs/GV/content/htm/gv.004> ;
- Приручник за затворенике у Републици Хрватској, Управа за затворски систем, 2005.;
- Х. Чолић, В. Врањ, *Увод у Пенологију и извршно кривично право Босне и Херцеговине*, 2011. Сарајево;
- Правилник о извршењу казни затвора Републике Словеније "Урадни лист РС", број 110/06;
- Теа Горјанц - Прелевић, *Међународни стандарди људских права и уставне гаранције у Црној Гори* 2013.;
- З.Николић и Л. Крон, Тоталне установе и депривације: књига о човеку у невољи 2011, Институт за криминолошка и социолошка истраживања Београд;

САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ

Мастер рад „**РАД КАО ОБЛИК ТРЕТМАНА ЗАТВОРЕНИКА**“ бави се анализом рада као суштинског елемента третмана осуђених лица у пенитенцијарним установама. Тема је постављена у контексту пенологије као научне дисциплине која проучава извршење кривичних санкција и ресоцијализацију осуђених лица. У уводном делу објашњен је појам третмана у затворима, са акцентом на индивидуализацију приступа сваком осуђенику ради измене његовог понашања и вредносног система. Рад као облик третмана посматра се као важан психосоцијални и васпитни елемент, који доприноси ресоцијализацији, стварању радних навика и социјалне одговорности.

Рад обухвата различите облике третмана: образовање, васпитање, организовање слободног времена, психотерапију, мере награђивања и кажњавања, као и радно оспособљавање. Посебно су анализирани специфичности третмана осуђеника који су учинили насиље у породици. Историјски развој рада осуђеника приказан је кроз еволуцију пенитенцијарних система од репресивних ка хуманизованим концептима. Наведени су и основни међународни стандарди (УН, Савет Европе) који прописују услове рада затвореника.

Посебан део рада посвећен је упоредном приказу система рада затвореника у државама бивше Југославије: Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини, Северној Македонији, Црној Гори и Србији. Описане су законске регулативе, организација рада, врсте послова и степен укључености осуђених лица у радне активности. У завршном делу рада представљено је емпиријско истраживање спроведено у Србији, којим су анализирани ставови осуђеника према раду као третманској мери. Истраживање је потврдило хипотезу да рад позитивно утиче на ресоцијализацију, али и указало на потребу за унапређењем услова рада, подстицајним мерама и бољом организацијом радних активности.

Закључно, рад наглашава да је рад значајан не само за психосоцијалну стабилност осуђеника током издржавања казне, већ и као предуслов успешне реинтеграције у друштво након изласка из затвора.

Кључне речи: **пенологија, пенитенцијарни систем, третман осуђеника, индивидуализација третмана, рад осуђеника, ресоцијализација, образовање и васпитање затвореника, међународни стандарди, радно оспособљавање**

SUMMARY AND KEYWORDS

The master's thesis titled „**WORK AS A FORM OF PRISONER TREATMENT**“ analyzes the role of work as a key element of inmate rehabilitation in penitentiary institutions. The topic is addressed within the framework of penology as a scientific discipline that studies the execution of criminal sanctions and the resocialization of offenders. The introductory section defines the concept of inmate treatment, emphasizing the need for individualized approaches tailored to each prisoner's personality in order to change their behavior and value system. Work is presented as an essential psychosocial and educational element, contributing to resocialization, the development of work habits, and social responsibility.

The paper discusses various forms of treatment, including education, moral upbringing, leisure-time activities, psychotherapy, reward and punishment systems, and vocational training. Special attention is given to the treatment of offenders who committed domestic violence, focusing on community-based rehabilitation programs. The historical development of prison labor is presented, showing the evolution of penitentiary systems from repressive to more humane concepts. The paper also highlights key international standards (UN, Council of Europe) regulating the conditions of inmate labor.

A separate chapter compares prison labor systems in the countries of the former Yugoslavia: Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, North Macedonia, Montenegro, and Serbia. The analysis covers legal frameworks, labor organization, types of work, and the extent to which prisoners are involved in work activities. In the final part, the paper presents empirical research conducted in Serbia, examining prisoners' attitudes towards work as a treatment measure. The research confirmed the hypothesis that work positively influences resocialization but also revealed the need for improved working conditions, incentive measures, and better organization of labor activities.

In conclusion, the thesis emphasizes that work is important not only for maintaining inmates' psychosocial stability during imprisonment but also as a crucial factor for their successful reintegration into society after release.

Keywords: **Penology, penitentiary system, prison treatment, individualized treatment, prisoner labor, resocialization, inmate education and training, penitentiary system, international standards, vocational rehabilitation**

БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Кандидат Павле Поповић рођен је 16. октобра 2000. године у Нишу. Завршио је основну школу „Ђеле Кула“ у Нишу, након чега је завршио смер правног техничара у средњој школи „Правно-пословна школа Ниш“ у Нишу. Правни факултет Универзитета у Нишу уписао је 2019. године, а дипломирао 31. августа 2023. године, са просечном оценом 9,27. Познаје енглески језик али не поседује CEFR потврду о познавању језика. Оснивач је и председник удружења грађана „Асоцијације студената југоисточне Србије“ које је организовало велики број студентских активности и манифестација за студенте Правног факултета Универзитета у Нишу у периоду од оснивања 2020. године па до гашења удружења одлуком АПР-а 2024. године. Био је учесник симулације Кривичног поступка из предмета Кривично-процесно право одржане 30.12.2021. године, члан победничке екипе у симулацији суђења пред Европским судом за људска права moot court „Branko Marinković“ одржаног 08.05.2022. године, члан екипе Правног факултета Универзитета у Нишу која је победила на 16. регионалном такмичењу „Moot Court“ у примени Европске Конвенције о људским правима које је организовала невладина организација „Civile Rights Defenders“ дана 22.05.2022. године и члан екипе Правног факултета Универзитета у Нишу која је учествовала на IX „Trans-evropskom moot court superfinalu“ одржаног новембра 2022. године у Европском суду за људска права у Стразбуру која је освојила друго место. Стипендиста Фонда за младе таленте стипендије „Доситеја“. Године 2023. уписао је мастер студије на Правном факултету Универзитета у Нишу, општи смер, и определио се за ужу кривичноправну научну област. Приправнички стаж обавља у Нишу као адвокатски приправник у канцеларији адвоката Предрага Стефановића, са почетком од 01. фебруара 2024. године па до данашњег дана.